

MØNSTERBRYDERE OG SOCIAL ARV I DANMARK
– PERSPEKTIVER FRA SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS
UNGDOMSFORLØBSUNDERSØGELSE

Mads Meier Jæger
Forskningsassistent, Cand.scient.soc.
Socialforskningsinstituttet
Herluf Trolles Gade 11
1052 København K.
E-mail: Mads@sfi.dk

Arbejdsrapport 7
Vidensopsamlingen om social arv 2003

Niels Ploug, Socialforskningsinstituttet, Herluf Trolles Gade 11 – 1052 København K
Tlf. 3348 0840 – Email: np@sfi.dk

“Forskningsprogrammet om social arv gennemføres af forskere fra Socialforskningsinstituttet, Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Danmarks Pædagogiske Universitet og Statens

instituttet for Folkesundhed. Yderligere oplysninger om forskningsprogrammet kan fås på www.Forskningsprogrammet-social-arv.dk”

Abstract:

Formålet med arbejdsrapporten er både teoretisk og empirisk at kaste nyt lys over mønsterbryderfænomenet. I arbejdsrapporten kritiseres den hidtidige forskning i mønsterbrydning for at være værdiløst og ensidigt at opfatte mønsterbrud som en ”positiv” hændelse, dvs. at personer trods dårlige og risikofulde opvækstvilkår får et ”normalt” liv. Der slås i stedet til lyd for at opfatte mønsterbrydning som et generelt samfundsmæssigt fænomen, der omhandler den sociale mobilitet. Mønsterbrud defineres i rapporten som de tilfælde, hvor der forekommer op- eller nedadgående mobilitet imellem to generationer med hensyn til fx erhvervsplacering og lønindkomst.

Rapporten empiriske ambition er at belyse, hvilke individuelle og sociale baggrundsfaktorer, som medvirker til at skabe socialt mønsterbrud. Til at undersøge dette benyttes data fra Socialforskningsinstituttets Ungdomsforløbsundersøgelse, i hvilken der findes paneldata om intergenerational social mobilitet for et repræsentativt udsnit af danskere født omkring 1954. Den empiriske analyse konkluderer, at uddannelse er den vigtigste forklarende faktor bag erhvervs- og lønmobilitet, samtidig med at også en række sociale baggrundsfaktorer fra opvækstmiljøet er af størst betydning for om – og hvilken type – mønsterbrud, der finder sted i voksenlivet.

INDHOLDSFORTEGNELSE:

1. Indledning – mønsterbryderne og den sociale arv	4
2. Social arv og mønsterbrydning.	4
3. Mønsterbryderbegrebet	5
<i>Dansk forskning om mønsterbrydere .....</i>	5
<i>Sammenfatning .....</i>	8
<i>Mønsterbrydning og samfundsmæssig kontekst .....</i>	9
<i>”Push”-faktorer .....</i>	9
<i>”Pull”-faktorer .....</i>	10
<i>Sammenfatning af den teoretiske diskussion .....</i>	11
3. Hvad karakteriserer mønsterbrydere? En empirisk analyse.....	11
<i>En operationel definition af mønsterbrydning .....</i>	11
<i>Afhængig variabel I: Erhvervs mobilitet .....</i>	12
<i>Afhængig variabel II: Løn mobilitet.....</i>	14
<i>Uafhængige variable: Hvilke faktorer bidrager til mønsterbrud? .....</i>	15
<i>Individuelle karakteristika.....</i>	16
<i>Holdninger .....</i>	16
<i>Familieforhold i opvækstmiljøet.....</i>	17
<i>Socio-økonomiske faktorer i opvækstmiljøet.....</i>	17
<i>Sammenfatning .....</i>	18
<i>Analysemetoder.....</i>	18
<i>Erhvervsplacering og mønsterbrydning .....</i>	18
<i>Løn mobilitet og mønsterbrydning .....</i>	21
<i>Sammenfatning på de empiriske analyser af mønsterbrud .....</i>	26
4. Konklusion	27
<i>Teoretiske perspektiver .....</i>	27
<i>Empiriske og metodologiske perspektiver.....</i>	27
<i>Politiske perspektiver .....</i>	28
5. Litteraturhenvisninger.....	30
<i>Appendiks 1: Variabelliste med frekvensfordelinger .....</i>	33
<i>Appendiks 2: Variabel for kognitive evner.....</i>	35

1. INDLEDNING – MØNSTERBRYDERNE OG DEN SOCIALE ARV

Den sociale arv er et højaktuelt tema i den politiske debat i Danmark. Det centrale spørgsmål er, hvorfor, og i hvilket omfang sociale opvækstbetingelser er medvirkende til at forme personers livschancer og udfoldelsesmuligheder. Selv om diskussionen om social arv mest af alt har fokuseret på den vedvarende kontinuitet i overgivelsen af særligt negative opvækstvilkår imellem generationerne: fx fattigdom, sårbarhed, vold, og misbrug, så har debatten i nyere tid også taget en anden drejning. For at forstå mekanismerne og dynamikken bag den sociale arv, er interessen nu også faldet på de personer, som af forskellige årsager har brudt den sociale arv og klaret sig ”bedre” (eller dårligere) end deres baggrund tilsiger, at de burde. Man har benævnt denne gruppe ”mønsterbrydere” (Elsborg et al. 1999), dvs. personer, som er ”undtagelserne” fra den sociale arvs generelle mekanisme. Mønsterbryderfænomenet er temaet for dette arbejdsrapport.

Formålet med papiret er tosidigt. For det første diskuteres og præciseres mønsterbryderbegrebet inden for en teoretisk, sociologisk forståelsesramme. Hvad betyder mønsterbrydning, og hvilke teoretiske forklaringer kan benyttes til at underbygge begrebet? En videnskabeligt informeret tilgang til begrebet er efter forfatterens overbevisning tvingende nødvendig, da den akademiske og politiske debat om mønsterbrydning i Danmark indtil nu har båret præg af en vis grad af begrebsforvirring. For det andet forsøger papiret, med udgangspunkt i Socialforskningsinstituttets panelundersøgelse af en generation af danskere født i 1954, at udpege mønsterbryderne og se på, hvilke individuelle og sociale faktorer, der karakteriserer mønsterbryderne. Viden om, hvilke individuelle forhold ved personer og kontekstuelle betingelser, som har bidraget til, at de har formået at blive mønsterbrydere, er af central politisk betydning i forhold til at ville nedbringe betydningen af den sociale arv og hæve den sociale mobilitet. På samme tid er den eksisterende viden på området yderst sparsom, og der har indtil nu ikke været foretaget systematiske analyser af mønsterbrydere på større, repræsentative datakilder. Et formål med papiret er derfor at identificere de sociale og socio-økonomiske omstændigheder, som kan medvirke til at fremme eller hæmme mønsterbrydning. Papiret understreger desuden de metodologiske besværligheder, der er forbundet med at ville operationalisere og måle mønsterbrydning i kvantitativ forskning.

I det følgende afsnit 2 diskuteres forskningslitteraturen om mønsterbrydere, ligesom at begrebets teoretiske aspekter undersøges. Det konkluderes, at den hidtidige forskning på området har anvendt en ensidig og normativ tilgang til mønsterbrydning, og for at kunne analysere mønsterbrydning som et generelt samfundsmæssigt fænomen er vi nødt til at udvide og præcisere begrebets betydning. Dette gælder ikke mindst i forhold til strukturelle udviklingstræk i arbejdsmarkeder og i den sociale stratifikationsproces. I afsnit 3 operationaliseres mønsterbryderbegrebet, og der foretages en række statistiske analyser af, hvilke individuelle og sociale karakteristika ved et repræsentativt udsnit af danskere, som gjorde at de blev mønsterbrydere i forhold til deres forældre. Afsnit 4 indeholder en konklusion på papiret analyser og en perspektivering til den videre forskning om mønsterbrydning.

2. SOCIAL ARV OG MØNSTERBRYDNING.

Mønsterbrydning og social arv er to sider af samme sag, hvor førstnævnte oftest opfattes som undtagelsen, der bekræfter reglen. Den sociale arv vedrører hvorfor, og på hvilken måde sociale opvækstbetingelser er medvirkende til at forme personers livschancer og udfoldelsesmuligheder i voksenlivet (Socialforskningsinstituttet 1999). At den sociale arv, forstået som en generel samfundsmæssig mekanisme, der over generationerne påvirker individers relative placering i samfundet, er, og længe har været eksisterende i Danmark, er igennem tiden påvist adskillige gange (fx Svalastoga 1959; Svalastoga & Wolf 1969; Andersen & Hansen 1972; Fridberg & Nørregaard 1974; Hansen 1982, 1983, 1995, 1997; Jæger et al. 2003). Internationale studier bekræfter desuden, at den intergenerationelle sociale mobilitet i efterkrigstiden har været påfaldende stabil i de fleste vestlige samfund (se fx Erikson and Goldthorpe 1987a, 1987b,

1992; Esping-Andersen 1993). Det er dog vigtigt at påpege, at selv om omfanget af den sociale arv og mobilitet synes at være stabil over tid, så den relative betydning af den sociale baggrund for egne livschancer stadig meget forskellig i de vestlige samfund. Man kan derfor sige, at den sociale arv har forskellig 'styrke' afhængig af hvilket land man interesserer sig for. Empiriske studier viser fx, at sammenhængen mellem forældre og deres børns indkomst, uddannelsesniveau og beskæftigelsessituation er stærkest i USA, og at sammenhængen faktisk er mindst i de skandinaviske lande (Esping-Andersen 2002). Velfærdsstaten og omfordeling af de økonomiske ressourcer spiller derfor en stor rolle for det absolutte omfang af den sociale arv. Samtidig er den sociale mobilitet på arbejdsmarkedet imidlertid væsentligt højere i USA sammenlignet med de fleste europæiske lande (se Esping-Andersen 1993; Esping-Andersen and Regini 2000).

3. MØNSTERBRYDERBEGREBET

På trods af tilstedeværelsen af en social arv eller stabilitet i den sociale mobilitet på tværs af generationerne findes der personer, hvis sociale position i voksenlivet med hensyn til fx uddannelse, beskæftigelse eller indkomst er relativt anderledes end deres forældres. Måden, hvorpå man anskuer denne gruppe, afhænger ikke mindst af opfattelsen af den sociale "arv" som mekanisme. I den danske, politiske kontekst har diskussion om mønsterbrydere fået et noget besynderligt præg, fordi man i særlig grad har fokuseret på "arven" i den sociale arv forstået som en mere eller mindre deterministisk mekanisme. Derfor opfattes mønsterbrydere som et fåtal af individer med særlige karakteregenskaber, der har formået at løsrive sig fra deres individuelle sociale "arv" i form af negative psykologisk og sociale opvækstbetingelser. Denne tilgang er symptomatisk for dansk forskning om mønsterbrydere.

Dansk forskning om mønsterbrydere

En sådan 'positiv' tilgang til mønsterbrydere findes i det eneste forskningsmæssige arbejde eksplicit omhandlende mønsterbrydere, som er udført på Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU) (Elsborg et al. 1999). I denne undersøgelse omtales mønsterbrydere således:

Ved mønsterbrydere forstås mennesker, som har brudt med et opvækstmiljø, der socialt set er karakteriseret af faktorer som manglende uddannelse, arbejdsløshed, dårlig økonomi, ringe boligforhold, misbrug og vold samt psykologisk set af klientgørelse, støtteforanstaltninger og offerrolle (ibid.: 15-16)

(...) undtagelser, som bryder reglen. I SFIs forløbsundersøgelse eksisterer der således en lille restgruppe, som tilsyneladende ikke viderefører den sociale arv, og forskningen i risikobørns livsforløb viser, at nogle klarer sig mod alle odds (ibid.: 10)

Det er de positive undtagelser (...) Nogle børn og unge formår tilsyneladende at gøre op med de ellers så solidt forankrede negative sociale og psykologiske mønstre. *Mønsterbrydere* kalder vi dem. I opvæksten er de blevet kategoriseret som problembørn, men som voksne er de blevet selvstændige, ansvarsfulde samfundsborgere (ibid.: 10, kursiv i original):

Undersøgelsen fra DPU viser, at mønsterbrydere udgør en meget blandet social gruppe, som af forskellige årsager og ud fra forskellige motiver har haft held til at få et "normalt" liv på trods af en række problematiske opvækstbetingelser. Undersøgelsen kommer ikke med nogen entydig konklusion på, hvilke faktorer, som er udslagsgivende for mønsterbrydningen, men det kan udledes, at særlige, personlige ressourcer ved individerne (refleksion, begavelse, selvtillid, "gå-på-mod") i kombinationen med positive venne- og bekendtskabsrelationer har været medvirkende til mønsterbrydningen (ibid.: 95). Alt tyder dog på, at mønsterbrydere generelt set er ressourcerstærke personer, som har haft evner og overskud til at sætte sig ud over deres sociale baggrund og forbedre deres livschancer.

Samlet giver DPU-undersøgelsen et interessant og forholdsvist dybtgående indblik i mønsterbrydernes livsforløb. Undersøgelsen har imidlertid en række væsentlige teoretiske og empiriske mangler, som begrænser dens anvendelse som inspirationskilde for den videre forskning om mønsterbrydere. De største problemer er følgende:

- Mønsterbryderbegrebet anvendes inkonsistent, værdiladet og uklart defineret. Ved mønsterbrydere forstås i undersøgelsen udelukkende personer, som har klaret sig bedre end deres sociale baggrund tilsiger at de burde. Der er ingen diskussion af de tilfælde, hvor det omvendte tilfælde gælder; at man trods gode kår er blevet socialt marginaliseret. Herudover gælder det begrebsmæssigt:

- (1) Der forelægges ingen klar og formel definition/afgrænsning af de negative risikofaktorer, som konstituerer den sociale arv og dermed det ”dårlige” udgangspunkt, som mønsterbryderne har formået at bryde med. Det nærmeste vi kommer er:

(...) et fælles symptombillede for børn og unge i risikogruppen kan være alkoholskader, medfødte og erhvervede handicap, manglende trivsel, dårlige helbredsforhold, misbrug, skole- og indlæringsproblemer, adfærdsvanskelige, sociale problemer, aggressivitet, vold, kriminalitet, psykiske forstyrrelser og beskæftigelsesproblemer (ibid.: 9-10)

[En opvækst karakteriseret ved] ringe psykologiske og sociologiske forhold (ibid.: 14-15)

- (2) Der foreligger ikke nogen formel eller objektiv definition af de kriterier, der ligger til grund for at vurdere, om en person kan klassificeres som mønsterbryder eller ej. Dette skyldes ikke mindst, at undersøgelsen efter eget udsagn fokuserer på mønsterbrydningens sociale processer og ”det levede liv” (fx ibid.: 11, 26) mere end de sociale ”udfald” som sådan. Det nærmeste vi kommer et succeskriterium er følgende:

Mønsterbruddet har medført en tilværelse, der socialt set er karakteriseret af uafhængighed, uddannelse, arbejde og god økonomi – og psykologisk set af faktorer som det at være aktør, mestring af eget liv, subjektivitet og selvbestemmelse (ibid.: 16)

(...) et menneskeværdigt liv (ibid.: 14-15)

(...) et godt voksenliv (ibid.: 15)

Det er problematisk at anvende en begrebsliggørelse af succeskriteriet for mønsterbrydning, som baserer sig på subjektive og værdiladede vurderinger af personers livsforløb. Det samme gælder de objektive, socio-økonomiske aspekter af succeskriteriet, for hvad er en ”god økonomi”, og er en hvilken som helst ”uddannelse” eller ”arbejde” tilstrækkelig til at kvalificere til mønsterbrydning? Vi får i undersøgelsen intet svar herpå. Samlet gælder det, at undersøgelsen begrebsmæssigt ikke i tilstrækkelig grad har defineret både den ”negative” udgangsbetingelse (dvs. de akkumulerede dårlige opvækstforhold) eller de ”positive” udfaldsmuligheder (og succeskriterier), der karakteriserer mønsterbryderne.

Metodisk og empirisk kan der ligeledes rejses kritik mod DPU-undersøgelsen på en række områder:

- Det kvalitative datamateriale er forholdsvist sparsomt. Det er baseret på kvalitative interviews med 24 informanter.
- Udvalget af informanter er kritisabel i det omfang, at personer selv har meldt sig som mulige respondenter efter annoncering i aviser og radio (ibid.: 12). Undersøgelsens forfattere

har foretaget en grovsortering af de tilmeldte personer (ud fra 187 mulige respondenter) ud fra et kriterium om at få "(...) et så varieret udsnit som muligt inden for de af definitionen afgrænsede rammer (...) [få] indblik i de mange forskellige måder, hvorpå deltagerne havde realiseret deres mønsterbrud" (p. 13). Der er i undersøgelsen imidlertid ingen kritisk stillingtagen til de mulige fejlkilder i form af autoselektion, som en sådan udvælgelsesproces kan medføre (se fx Kvale 1989; Olsen 2002).

- Undersøgelsen karakteriseres som havende karakter af en pilotundersøgelse (Elsborg et al. 1999: 12), men hævder trods det sparsomme datamateriale at være forholdsvist repræsentativ. Til at underbygge denne formodning refereres til undersøgelsens teoretiske forankring, ligesom at begrebet "kvalitativ repræsentativitet" introduceres:

Da den kvalitative metode ikke har til formål at udlede det generelle, må denne sikre sin repræsentativitet på anden vis. Det gøres ved at opfange de subjektive forskelligheder i de indsamlede beskrivelser for derefter at analysere dem ud fra undersøgelsens teoretiske forankring. Repræsentativiteten vil i stedet fremtræde igennem en afdækning af de konstitutive træk, ligheder såvel som forskelle i beskrivelsen, og disse træks relatering til det fremlagte teoriplan (ibid.: 12)

Det er ikke intentionen, at dette projekt skal kunne fremvise en kvantitativ repræsentativitet hvad angår afgrænsningen af, hvad det vil sige at være mønsterbryder. Det ville være imod hele projektets metodiske og teoretiske tilgang at opstille en sådan normativ ramme. Med baggrund i beskrivelse og analyse af det empiriske materiale er det derimod en hensigt med nærværende forskning at kunne fremvise en kvalitativ repræsentativitet, hvad angår udvikling af dannelse af begreber, der kan forankres af den teoretiske forståelse af såvel det at være mønsterbryder som af selve mønsterbryderprocessen (ibid.: 12)

På baggrund af de fremsatte overvejelser om undersøgelsens metode, reliabilitet og "kvalitative repræsentativitet" er det imidlertid svært at argumentere for, at studiet af mønsterbrydere er repræsentativt i traditionel forstand. Undersøgelsens styrke ligger i de forholdsvist dybgående og tematisk bredtfavnende interviews, som giver en god indikation på de bevæggrunde, som måske ligger bag mønsterbrydningen.

Et andet og tidligere studie, som indirekte omhandler mønsterbryderproblematikken, er Hansen (1982), som allerede i 1982 interesserer sig for de personer, som af forskellige årsager bryder den sociale arv. Her beskrives hovedproblemstillingen som "(...) at finde frem til, hvad der kendetegner den del af årgangen [fra SFI's Ungdomsforløbsundersøgelse], som fik mulighed for "at bryde den sociale arv". Det vil sige dem, der via uddannelsessystemet ser ud til at få en social placering i samfundet, som er meget forskellig fra deres forældres sociale placering" (ibid.: 13). Hansen konkluderer på baggrund af sine og tidligere undersøgelser på det samme datamateriale, at både sociale såvel som individuelle faktorer ved respondenterne er af betydning for, om man bliver mønsterbryder eller ej:

Det viser sig, at det ikke er noget "tilfældigt" udvalg af unge fra hver social kategori, som er på vej mod positioner i samfundet, der er meget forskellige fra deres forældres positioner og samtidig forskellige fra de positioner, som flertallet af unge fra samme sociale kategori placeres i. De, der viger fra den typiske vej i deres miljø, kommer nemlig fra de dele af de enkelte sociale kategorier, hvor der er et vist islæt af anderledes materielle og familiemæssige forhold. Især er de dog karakteriseret ved på et tidligt tidspunkt i uddannelsesforløbet at have et præstationsniveau og en række holdninger, som er ret anderledes end dem, der præger det flertal, som følger i forældrenes fodspor. I deres senere holdning til centrale samfundsanliggender, herunder politiske præferencer, placerer de sig også langt fra forældrene (ibid.: 15)

Ifølge Hansen kan man derfor, i overensstemmelse med hovedresultaterne fra DPU-undersøgelsen, både tale om særlige sociale opvækstbetingelser, såvel som individuelle egenskaber, som bidrager til at skabe betingelserne for mønsterbrud. Fokus i denne undersøgelse er imidlertid mere snævert på uddannelse, ligesom at igen kun de positive afvigere fra den sociale arv medtages.

Sammenfatning

For at sammenfatte den hidtidige danske forskning om mønsterbrydning kan man sige, at der empirisk tegner sig et billede af mønsterbryderne som personer med ekstraordinære personlige egenskaber, fx i form af skolemæssig begavelse, ambitioner eller viljestyrke, som har brudt med deres opvækstmiljø og skabt sig en anden tilværelse. Herunder finder Hansen (1982), at mønsterbryderne ofte kommer fra familier, hvis sociale ”profiler” på forskellige punkter afviger marginalt fra den generelle tendens i den sociale gruppe, hvor de typisk befinder sig. Herudover oplever mønsterbryderne ofte, at normer, værdimønstre og holdninger fra deres sociale baggrund er svære at afstemme med det ”nye” miljø, som de i voksenlivet færdes i. Selv om den sociale arv objektivt set brydes med hensyn til fx uddannelse, karriere og familiedannelse, så hænger psykologiske værdi- og tankemønstrene fra opvækstmiljøet stadig fast (Elsborg et al. 1999).

Gennemgangen har ligeledes understreget, at den teoretiske forståelse af mønsterbryderbegrebet i dansk forskning hidtil har været problematisk. Elsborg et al. (1999) anvender en normativ, ensidig og uklar definition af mønsterbryderne, mens Hansen (1982) ikke eksplicit teoretiserer over fænomenet overhovedet.

Generelt kan man udskille to forskellige tilgange til mønsterbryderproblematikken, som fokuserer på forskellige niveauer og aspekter af fænomenet:

1. *En individuel, psykologisk definition:* Personer, som på trods af problematiske opvækstbetingelser har formået at få et ”godt liv”. Denne tilgang er typisk for Elsborg et al. (1999), og dens fordele kan siges at være en fokus på de idiosynkratiske og komplekse processer og livsforløb, som fører til, at individer bliver mønsterbrydere.
2. *En strukturel, sociologisk definition:* Personer, som ud fra forskellige sociale kriterier (fx uddannelses eller erhvervsposition, indkomst) har opnået enten op- eller nedadgående social mobilitet i forhold til deres forældre. Denne tilgang findes indirekte i den vidtfavnende internationale (og især angelsaksiske) litteratur om social mobilitet (se fx Blau and Duncan 1967; Eriksson and Goldthorpe 1992; Warren, et al. 2002; Munk 2003).

De to forståelser af mønsterbrydning er forskellige i fokus og udgangspunkt, men de er på ingen måde uforenelige. Bagsiden ved den første definition er, at den (som med fænomenet social arv) udelukkende findes i en dansk sammenhæng og således ikke bygger på en akkumuleret teoretisk og empirisk viden om mønsterbrydning. Dette problem observeres i særlig grad i den teoretiske tilgang til mønsterbrydning, hvor den begrebsmæssige referenceramme er forholdsvist begrænset. Den anden tilgang til mønsterbrydning er baseret på en lang både teoretisk og empirisk international forskningstradition, men har den svaghed, at den kun indirekte beskæftiger sig med mønsterbrydning. Mønsterbryderdiskussionen inden for denne tradition er derfor svær at relatere forskningsmæssigt, fordi litteraturen mest af alt har været interesseret i at finde de generelle bevægelser i den sociale mobilitet, og ikke i så høj grad afvigelserne. I begge tilfælde er den foreliggende viden om mønsterbryderfænomenet derfor begrænset.

Det er imidlertid forfatterens holdning, at, givet mønsterbryderforskningens jomfruelige stade, er en perspektivering til den bredere sociologisk litteratur om samfundsmæssig forandring, social mobilitet og social arv ønskværdig.

Mønsterbrydning og samfundsmæssig kontekst

Hvordan skal vi forstå mønsterbrydning i relation til den nyere samfundsudvikling mere generelt? De to tilgange til mønsterbrydning, som blev diskuteret i det foregående afsnit, indeholder ingen perspektiveringer til den samfundsmæssige kontekst, inden for hvilken mønsterbrydningen udspilles. En kontekstualisering af mønsterbryderbegrebet i forhold til en række samfundsmæssige udviklingstræk i efterkrigstiden kan således medvirke til at lægge nogle rammer for den måde, hvorpå vi kan og bør forstå mønsterbrydning.

Longitudinelle, komparative studier af den sociale mobilitets udvikling over tid indikerer, som tidligere nævnt, at det relative omfang af den sociale mobilitet er forholdsvis konstant over tid (fx Hauser and Grusky 1988; Eriksson and Goldthorpe 1992; Noble 2000). Heraf må det sluttes, at mønsterbrydning forstået som afvigelser fra en generel samfundsmæssig mekanisme, ud fra hvilken individer ender i de relativt set samme sociale og beskæftigelsesmæssige positioner som deres forældre, altid forekommer i den sociale stratifikationsproces. Spørgsmålet er derfor ikke om mønsterbrydning forekommer eller ej, men snarere i hvilket omfang dette sker og om de samfundsmæssige forudsætninger for mønsterbrydning forandres over tid.

I denne forbindelse kan man teoretisk med fordel tale om en række samfundsmæssige "push" og "pull"-faktorer, som fremmer eller hæmmer mønsterbrydning. Med "push"-faktorer forstås sociale omstændigheder, som, ved at reducere den sociale arv eller sammenhængen mellem oprindelses- og udfaldsposition, fremmer mønsterbrydning. "Pull"-faktorer, på den anden side, vedrører strukturelle forhold, som vedligeholder kontinuiteten i den sociale stratifikation og fx ulighed i uddannelse, erhvervsplacering og indkomst. I tabel 1 nedenfor er sammenfattet en sociologisk fortolkningsmatrice for mønsterbrydning i moderne samfund.

Tabel 1. En fortolkningsmatrice for mønsterbrydning i moderne samfund

	<i>"Push"-faktorer</i>		<i>"Pull"-faktorer</i>	
	Forklaringsmodel	Medierende faktorer	Forklaringsmodel	Medierende faktorer
Strukturelle forklaringer	(1) Modernisering, meritokrati, øget rigdom Stratifikation i forhold til social klasse aftagende	Evner Mere og friere uddannelse	(3) Socioøkonomiske fordele, intergenerationelt videreført, strukturel inerti, de facto ulighed i fordeling af økonomiske, sociale, kulturelle og politiske ressourcer	Ressourcer
Empirisk plausibilitet	Blandet til tvivlsom, både i tværsnit og longitudinelt		Stærk, både i tværsnit og longitudinelt	
Kulturelle forklaringer	(2) Radikal modernisering, individualisering (flere frie valg)	Ambitioner, valg, kognitiv oplysning	(4) Socialiseringsmønstre, habitus, nedarvede smagsmønstre og kulturel kapital	Socialisering, Ambitioner
Empirisk plausibilitet	Tvivlsom, både i tværsnit og longitudinelt		Stærk, både i tværsnit og longitudinelt	

"Push"-faktorer

I tabel 1 skelnes imellem "push"- og "pull"-faktorer, typen af forklaringsmodel, medierende faktorer og empirisk plausibilitet. Tabellen er på ingen måde udtømmende for de tilgængelige sociologiske teorier om samfundsmæssig forandring, men det er forsøgt at sammenfatte de "klassiske" og mest relevante bud på teorier, som er af størst betydning for mønsterbryderdiskussionen. For at begynde med "push"-faktorerne, ses i celle 1 de klassiske

industrialisme- og mobilitetsstudier (fx Kerr et al. 1960; Treiman 1970). Inden for denne tradition argumenteres for, at moderniseringen af de vestlige samfund: øget økonomisk vækst, demokratisering, uddannelse og oplysning generelt fører til mere åbne samfundsstrukturer. Dette skyldes ikke mindst, at meritokratiske selektionsmekanismer med hensyn til uddannelse og erhvervsplacering vinder frem, og at betydningen af sociale og familiemæssige forhold derfor aftager (Blau and Duncan 1967). Teknologiske fremskridt og det deraf afledte behov for højt uddannet og kvalificeret arbejdskraft smitter af på samfundets sociale strukturer og har en udlignende effekt på den sociale ulighed.

Andre teoretikere argumenterer for, at betydningen af uddannelse og erhvervsplacering, og dermed af sociale klassetilhørsforhold, er under nedbrydelse, og at samfundsmæssig differentiering nu handler om andet og mere end traditionelle socio-økonomiske forhold, fx kulturelle, etniske og livsstilmæssige skillelinjer (fx Pakulski and Waters 1996; Scott 2002). En endnu mere radikal udgave af denne tænkning ses hos fx Giddens (1990) og Beck (1992) (celle 2), der taler om en særlig form for radikal modernisering af samfundet. Denne modernisering indebærer en individualisering af livsforløbet, og dermed at betydningen af "refleksive" valg for livsforløbet bliver vigtigere end traditionelle, sociale forhold.

De her præsenterede "push"-faktorer implicerer alle, at den sociale struktur bliver mere åben og baseret på individuelle evner snarere end på social oprindelse. Den logiske konsekvens af teorierne er, at betingelserne for at bryde den sociale arv og blive mønsterbrydere derfor i teorien er blevet bedre, og at vi empirisk må forvente en højere og kvalitativt mere forskelligartet forekomst af mønsterbrydere. Empiriske efterprøvninger af især de mere radikale "push"-faktorer er yderst sparsomme (se fx Turner 1992), og i det omfang at modernitetsteoriene er blevet efterprøvet er resultaterne blandede (Treiman and Yip 1989; Shavit and Blossfeld 1993). På den anden side viser nye studier, at betydningen af den sociale arv muligvis er aftaget i visse europæiske lande blandt de yngre generationer (Esping-Andersen 2002), selv om den påviselige effekt heraf ikke er særlig stor. Betydningen af "push"-faktorerne er derfor uafklarede empirisk.

"Pull"-faktorer

Hvor "push"-faktorerne vedrører social forandring, så handler "pull"-faktorer om strukturelle, samfundsmæssige forhold, som opretholder kontinuiteten i den sociale lagdeling. Til denne type faktorer hører både materielle såvel som mere immaterielle og symbolske forhold.

I celle 3 i tabel 1 er anført den omfangsrige forskningstradition om social mobilitet, som igennem mange år har påvist, at socio-økonomiske uligheder med hensyn til fx uddannelse, erhvervsplacering, indkomst og familieforhold opretholdes over generationerne (fx Grusky and Hauser 1984; Kim 1987; Erikson and Goldthorpe 1992; Warren et al. 2002). De samme forhold gør sig ligeledes i vid udstrækning gældende i Danmark, hvor eksistensen af en stærk social arv er påvist i flere undersøgelser (Hansen 1995; Jæger et al. 2003). Der findes således en betydelig "pull"-faktor i form af den stabilitet i overførslen af økonomiske, uddannelsesmæssige og sociale ressourcer fra generation til generation, hvormed uligheden i den sociale lagdeling opretholdes.

Andre teoretikere, som fx Bourdieu (1984, 1989) (celle 4), påpeger, at stabiliteten i den intergenerationelle sociale mobilitet ikke kun manifesterer sig i den socio-økonomiske fordeling af ressourcer, men også qua socialisationen i kulturelle og livsstilmæssige forhold. At komme fra en økonomisk velstillet baggrund implicerer typisk også et højt uddannelsesniveau, kendskab til "god" smag (fx kunst, litteratur, mad) samt evnen til at afkode sociale omgangsformer og værdimønstre. I Elsborg et al. (1999) beskriver flere mønsterbrydere fra arbejderhjem, som fik en universitetsuddannelse fx, at de havde store problemer med at forstå den akademiske jargon og de underforståede selvfølgeligheder, som er typiske for dette miljø. Af denne årsag havde de ofte sværere ved at gennemføre uddannelsen og etablere og opretholde

sociale relationer i studiemiljøet. ”Pull”-faktorer, som vedligeholder eksisterende sociale lagdelingsmønstre, kan derfor både omfatte økonomiske og materielle såvel som symbolske og sociale forhold.

Sammenfatning af den teoretiske diskussion

Den teoretiske diskussion af mønsterbryderfænomenet har vist, at den hidtidige anvendelse af begrebet typisk ikke har en stærk teoretisk forankring eller en entydig betydning i den empiriske forskning. Typisk er mønsterbryderbegrebet blevet brugt med en positiv værdiladning til kun at omfatte de personer, som på trods af sociale og psykologiske og opvækstvilkår har formået at skabe sig et ”godt” liv. Denne tilgang er derfor præget af en psykologisk og individuelt orienteret tilgang til mønsterbryderproblematikken. Empirisk er tilgangen oftest baseret på kvalitative interviews, i hvilke betydningen af sociale og psykologiske opvækstbetingelser for mønsterbrydningen forsøges afdækket. Fordelen ved denne tilgang er, at den bidrager med viden om mønsterbrydning på et relativt detaljeret niveau. Bagsiden ved tilgangen er, at den fokuserer snævert på en forholdsvis begrænset gruppe af individer med særlige ”risikoprofiler”, og dermed ikke ser mønsterbrydning som et generelt, samfundsmæssigt fænomen. Typisk kan resultaterne fra de empiriske undersøgelser, i hvert fald på den måde som de er udført hos Elsborg et al. (1999), ikke generaliseres. Af disse årsager er det heller muligt at sige noget mere alment om mønsterbrydere i det danske samfund.

3. HVAD KARAKTERISERER MØNSTERBRYDERE? EN EMPIRISK ANALYSE

Men hvilke muligheder har vi så for at undersøge mønsterbryderfænomenet? Hansen (1982) forsøger, på baggrund af paneldata fra 1968 med et repræsentativt udsnit af den danske befolkning, at give en mere generel karakteristik af de personer, som på forskellig vis bryder den sociale arv. I dette arbejdsrapport følges en lignende tilgang, men med et mere omfattende datamateriale fra Socialforskningsinstituttets Ungdomsforløbsundersøgelse.

Det er vigtigt at pointere, at vi i dette papir undersøger et kvalitativt andet fænomen end forskningen i social mobilitet typisk interesserer sig for. Studier i social mobilitet interesserer sig for *sammenhængen* imellem fordelingen af socio-økonomiske goder mellem generationerne: uddannelse, erhvervsposition, indkomst etc. Mønsterbrud derimod handler om afvigelser fra denne generelle mekanisme, at fordelagtige opvækstvilkår også giver fordelagtige livschancer. Vi er derfor først og fremmest interesseret i at finde både de op- og nedadgående undtagelser fra den sociale arv.

Papirets empiriske problemstilling er således at indkredse hvilke sociale og individuelle karakteristika, der karakteriserer mønsterbryderne. Hvilke kendetegn ved mønsterbryderne selv eller deres sociale opvækstmiljøer er det, der har medvirket til mønsterbruddet? Den internationale forskningslitteratur om social mobilitet giver en del bud på, hvilke faktorer som fremmer eller hæmmer social mobilitet, som ikke tidligere er blevet diskuteret i relation til mønsterbryderfænomenet. Papiret vil forsøge at perspektivere mønsterbryderdiskussionen i relation hertil, og dermed etablere en empirisk forståelsesramme for de sociale mekanismer bag mønsterbrydningen.

En operationel definition af mønsterbrydning

Mønsterbrydere forstås i denne sammenhæng ikke så snævert, som det er tilfældet hos Elsborg et al. (1999). Mønsterbrud må i sin mest abstrakte form opfattes som alle de tilfælde, hvor en person, på en række relevante kriterier, i voksenlivet har opnået en anden relativ placering end sine forældre. Dette ræsonnement kan, som det er gjort i tabel 2, illustreres ud fra en mobilitetstabel.

Tabel 2. Social mobilitet og mønsterbrydning

Destination Udgangspunkt	I	II	III	IV	V	VI
I		Y				X
II	Y		Y			
III		Y		Y		
IV			Y		Y	
V				Y		Y
VI	X				Y	

Hvid = ingen mobilitet, lys grå = opadgående mobilitet, mørk grå = nedadgående mobilitet

I tabel 2 ses forholdet mellem en persons relative udgangspunkt og egen destination i voksenlivet. Tabellen kunne udtrykke sociale klasser, erhvervsplacering, uddannelse, indkomst eller andre forhold. I denne tabel findes mønsterbrydere i alle de celler i tabellen, der ikke befinder sig på tabellens diagonal, hvor den relative placering imellem forældre og børn er den samme. Mønsterbrydning kan derfor både vedrøre op- og nedadgående social mobilitet, dvs. at man befinder sig i en social position, som er relativt højere (lysegrå celler) eller lavere (mørkegrå celler) end sine forældre.

Denne forståelse rejser imidlertid det begrebsmæssige problem, at man nødvendigvis også kan *graduere* mønsterbrydning. I Elsborg et al. (1999) opfattes mønsterbrydning udelukkende som en diskret hændelse; enten er man mønsterbryder eller også er man det ikke. I tabel 2 findes forskellige ”grader” af mønsterbrydning, hvor de mest ekstreme mønsterbrud findes i de celler, hvor personen har bevæget sig mest muligt op eller ned i forhold til sine forældre (markeret med ”X” i cellen), og de mindst ekstreme mønsterbrydere i de tilfælde, hvor man relativt set kun har bevæget sig én kategori (markeret med ”Y” i tabellen). Men hvordan kan vi tage højde for denne mangfoldighed af mønsterbrydere i den empiriske analyse?

Problemet søges i denne sammenhæng løst ved at måle mønsterbrydning med to variable, som fanger to centrale, men forskellige aspekter af mønsterbrydning: erhvervs- og lønmobilitet. På denne måde belyses både den diskrete hændelse mønsterbrud – om et op- eller nedadgående mønsterbrud med hensyn til placering på arbejdsmarkedet har fundet sted – såvel som et graderet mål for mønsterbrud – hvor høj en persons indkomst i voksenlivet er relativt sammenlignet med vedkommendes forældres indkomst. En mere uddybende beskrivelse af disse to indikatorer for mønsterbrud findes i de følgende afsnit.

Afhængig variabel I: Erhvervsmobilitet

Den første indikatorvariabel for mønsterbrud vedrører den intergenerationelle sammenhæng imellem forældre og børns erhvervsplacering. Denne variabel er konstrueret ud fra fordelingen i tabel 3 nedenfor og måler om en person har været enten op- eller nedadgående mønsterbryder eller ikke-mobil. Data kommer, som i resten af de empiriske analyser i papiret, fra Socialforskningsinstituttets Ungdomsforløbsundersøgelse.

Tabel 3: Mobilitetstabel. Sammenhæng mellem fader og respondentens erhvervsplacering 2001. Procent og antal observationer i parentes

Destination Udgangspunkt	Offentlig forsørgelse	Ufaglært	Faglært	Selvstændig	Funktionær uden lederansvar	Funktionær med lederansvar	I alt
Offentlig forsørgelse	19,0 (8)	26,2 (11)	9,5 (4)	4,8 (2)	11,9 (5)	28,6 (12)	100,0 (42)
Ufaglært	10,8 (55)	24,3 (124)	11,4 (58)	7,5 (38)	21,8 (111)	24,2 (123)	100,0 (509)
Faglært	13,3 (53)	9,8 (39)	16,3 (65)	7,3 (29)	22,0 (88)	31,3 (125)	100,0 (399)
Selvstændig	6,7 (55)	12,5 (102)	9,4 (77)	16,2 (132)	22,0 (180)	33,2 (271)	100,0 (817)
Funktionær uden lederansvar	5,6 (12)	4,7 (10)	6,6 (14)	8,4 (18)	31,0 (66)	43,7 (93)	100,0 (213)
Funktionær med lederansvar	7,9 (34)	4,4 (19)	5,4 (23)	9,3 (40)	29,5 (127)	43,5 (187)	100,0 (430)

Chi² = 232,8, antal frihedsgrader = 25, p-værdi < 0,0001, gamma = 0,22, p-værdi for gamma = < 0,0001 (N = 2410). Kilde: Ungdomsforløbsundersøgelsen.

Som det fremgår at tabel 3 er der en højsignifikant sammenhæng mellem faders og respondentens egen erhvervsplacering i 47-årsalderen i 2001.¹ Det gælder, at faders erhvervsplacering i høj grad er af betydning for respondentens egen arbejdsmarkedsposition i voksenlivet, og tendensen er, at jo højere faderen er placeret desto er også respondenterne tilbøjelige til at være (se også Jæger et al. 2003: kap. 5). Sandsynligheden for at være funktionær med lederansvar er således markant højere for børn af ledende funktionærer end for børn af ufaglærte arbejdere, mens omvendt at risikoen for at være på offentlig forsørgelse (dagpenge, bistandshjælp, førtidspension) er væsentligt højere for børn af fædre, som også var på forskellige former for offentlig forsørgelse.

Ser vi på omfanget af den sociale mobilitet i tabel 3 gælder det, at ca. halvdelen af respondenterne i de lysegrå celler har oplevet en opadgående social mobilitet (47,7 procent).² Godt en fjerdedel, 24,2 procent i de hvide celler, har ikke bevæget sig, mens 28,1 procent er relativt dårligere placeret end deres fædre. Fordelingen for den første indikatorvariabel for erhvervsmæssigt mønsterbrud, er derfor som vist i tabel 4.

Tabel 4. Fordeling af erhvervsmæssig mobilitet 1987

	Procent	Antal
Ikke mobil	24,2	582
Opadgående mobil	47,7	1150
Nedadgående mobil	28,1	678
I alt	100,0	2410

¹ Faders erhvervsplacering er benyttet frem for moders, fordi faderens beskæftigelsessituation i 1950- og 1960'erne med al sandsynlighed har været den vigtigste indikator for familiens sociale position.

² Omfanget af den opadgående mobilitet er lidt højere for kvinder end for mænd. Dette skyldes først og fremmest, at kvinder med fædre med faglige uddannelser er mere tilbøjelige til at få korte og mellemlange videregående uddannelser end mænd, som er mere tilbøjelige til at følge deres fædre og selv få faglige uddannelser. Kvinder er derfor mere tilbøjelige til at blive klassificeret som social opadgående. Der findes ikke et lignende kønsbetinget mønster for den nedadgående mobilitet.

Denne variabel for mønsterbrud er karakteriseret ved at måle om, og i givet fald, hvilken form for mønsterbrud, respondenterne har oplevet i forhold til sin faders erhvervsposition. Variablen opfanger derfor den diskrete hændelse mønsterbrud, men siger derimod ikke noget om graden af mønsterbruddet. Til dette formål benyttes en anden indikator: den intergenerationelle lønmobilitet.

Afhængig variabel II: Lønmobilitet

Ungdomsforløbsundersøgelsen indeholder information både om respondenternes bruttoindkomst i 1992 samt deres forældreforsørgeres bruttoindkomst for i skatteåret 1967/68. Korrelationen imellem de to indkomstfordelinger er 0,18 (0,18 for mænd og 0,24 for kvinder), hvilket indikerer en svag til moderat direkte sammenhæng mellem de to generationers indkomstforhold.

Til denne analyse er konstrueret en variabel, som udtrykker omfanget af lønmobiliteten imellem indkomsterne for forældre- og respondentgenerationen. For hver respondent er udregnet forskellen imellem egen indkomst og forældreforsørgerens indkomst, hvor indkomsten for forældreforsørgeren er deflateret til 1992-niveau i forhold til udviklingen i forbrugerprisindekset.³ De to indkomstbegreberne dækker over:

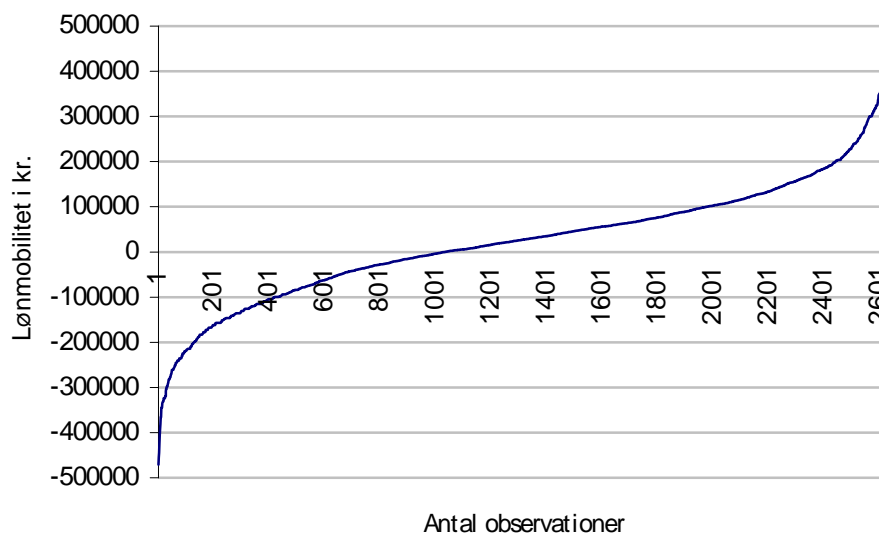
- For forældregenerationen bruttoindkomsten i skatteåret 1967/1968 hentet fra Danmarks Statistiks registre.
- For respondenterne den selvoplyste, normale årlige bruttoløn i hovedbeskæftigelsen i 1992. Antagelserne for udregningen af respondentens indkomst er følgende:
  - Personen arbejder fuld tid 37 timer i overenskomstreguleret beskæftigelse;
  - Der er ikke korrigeret for ferie i de tilfælde hvor lønnen er opgivet per måned;
  - Der er ikke korrigeret for ferie i de tilfælde hvor lønnen er opgivet per 14. dag (under den antagelse, at de, der har opgivet deres månedlige løn heller ikke har gjort det)
  - Det antages, at der er aflønning i alle årets 52 uger i de tilfælde, hvor lønnen er opgivet per uge;
  - Det antages, at der arbejdes 37 timer per uge i 251 årlige arbejdsdage (2003-opgørelse), i de tilfælde, hvor lønnen er opgivet per time;

Variablen udtrykker derfor, hvor meget mere eller mindre man tjener i sammenlignelige indkomster i forhold til sine forældre. Som indikator for mønsterbrud udtrykker den intergenerationelle lønmobilitet et graderet mål for omfanget af mønsterbrydningen med hensyn til indkomst. Man kan sige, at tjener man relativt set mindre end sine forældre har man oplevet et "negativt" mønsterbrud, mens omvendt at tjener man relativt mere end sine forældre har man oplevet et "positivt" mønsterbrud. Variablen for lønmobilitet er ikke statistisk korreleret med variabelen for erhvervs mobilitet. Den kumulerede fordelingen af variabelen er vist i figur 1.

---

³ Tal fra Danmarks Statistik (1999: Tabel 245 p. 227) blev benyttet til deflateringen. Hvor indeks 1968 = 100 er indeks 1992 = 523.

Figur 1: Kumuleret fordeling af omfang af intergenerational lønmobilitet

Uafhængige variable: Hvilke faktorer bidrager til mønsterbrud?

Forskningen i social arv og mobilitet har påpeget betydningen af en lang række sociale, socio-økonomiske og familiemæssige faktorer for omfanget af social mobilitet. I papiret vil vi trække på denne viden til at identificere, hvilke omstændigheder ved respondenterne selv og deres opvækstmiljøer, som må formodes at være af betydning for mønsterbrydningsprocessen. Er det sociale forhold i barndomshjemmet, respondenternes egne evner, ressourcer eller måske holdninger, som er udslagsgivende for om respondenterne bliver mønsterbrydere eller ej? Formålet med papiret er netop at fremme den forskningsbaserede viden om hvilke faktorer, som bidrager til at fremme og hæmme forskellige former for mønsterbrydning.

Analysens uafhængige variable er vist i tabel 5 nedenfor

Tabel 5. Oversigt over uafhængige variable

Type faktor:	Variabel:
Individuelle karakteristika	Køn
	Kognitive evner i 14-årsalderen
	I gang med eller gennemført kompetencegivende uddannelse i 22-årsalderen
	Parstatus i 22-årsalderen
	Børn i 22-årsalderen
	Uddannelsesniveau som voksen
	Erhvervsplacering som voksen
Holdninger	Selv vurderet forventet afgangsklasse i 14-årsalderen
	Holdning til skolegang i 14-årsalderen
	Selv vurdering i 14-årsalderen
Familiel forhold i opvækstmiljøet	Brudt familie eller kernefamilie
	Tilstedeværelse af alvorlig sygdom i barndomshjemmet
	Antal søskende i familien
Socio-økonomiske faktorer i opvækstmiljøet	Indkomstfattigdom i barndommen
	Relativ fattigdom i barndommen
	Boligforhold i barndommen

Antal flytninger i barndommen
 Faders uddannelsesniveau
 Moders uddannelsesniveau
 Faders erhvervsplacering
 Moders erhvervsplacering

Note: se appendiks 1 for frekvensfordelinger og yderligere beskrivelser af variablene.

Individuelle karakteristika

For at begynde med de *individuelle* karakteristika, viser flere studier, at omfanget af den sociale mobilitet både hvad gælder erhvervsplacering og i særdeleshed løn langt hen af vejen afhænger af *køn* (fx Li and Singelmann 1998). Dette skyldes hovedsageligt, at kvinder er beskæftigede i særlige (ofte offentlige) erhvervssektorer, i hvilke lønniveauet er forholdsvis lavere end i andre (og især private) sektorer. Til gengæld synes effekten af social oprindelse i de skandinaviske lande at være relativt ens for kvinder og mænd, hvor begge køn har de samme enten fordele eller ulemper af deres sociale baggrund på mobilitetschancerne, når man kontrollerer for uddannelse og andre faktorer (se fx Treiman and Ganzeboom 1990; Erikson and Goldthorpe 1998). Vi må derfor forvente, at kvinders sandsynlighed for at være opadgående mønsterbrydere med hensyn til løn er lavere end mænds, men på den anden side at deres sandsynlighed for at være opadgående mønsterbrydere med hensyn til beskæftigelse er den samme som for mænd (se også note 2).

Betydningen af intelligens eller kognitive evner for den sociale placering er et omdiskuteret fænomen. Inden for den klassiske modernitetsteoris forståelsesramme (jf. ovenfor) formodes effekten af den sociale baggrund på erhvervsplaceringen at være aftagende, mens på den anden side at betydningen af kognitive evner er i vækst (Kerr et al. 1960; Treiman 1970). I nyere tid ses lignende tankefigurer hos fx Herrnstein and Murray (1994), Lemann (1995a, 1995b) og Reich (1991). Denne teori er berettiget kritiseret for ikke at være entydigt empirisk påviselig (se Hauser and Huang 1997). Der er ligeledes store teoretiske og metodologiske problemer forbundet med denne form for undersøgelser, da effekten af forskellige typer intelligens test på socio-økonomisk placering har vist sig at variere betydeligt (Jensen 1986; Goldberger 1995). På trods af de nævnte problemer viser de fleste undersøgelser imidlertid, at der er en observerbar sammenhæng imellem personers kognitive evner og en række socio-økonomiske forhold; fx uddannelse, erhvervsplacering og indkomst (fx Taubman 1976; Hauser and Daymont 1977; Jæger et al. 2003). Vi må derfor formode, at gode kognitive evner i sig selv hæver sandsynligheden for mønsterbrud både hvad gælder erhvervsmæssig position og løn.

Af andre medtagne individuelle faktorer fra ungdommen er, om respondenter er i gang med, eller har gennemført en kompetencegivende uddannelse i 22-årsalderen og om respondenter i samme alder er enlig eller i parforhold med eller uden børn. Herudover er respondenterens uddannelsesniveau og erhvervsposition i voksenlivet medtaget. Begge disse faktorer er af stor betydning for indkomstniveauet og dermed også for sandsynligheden for at opnå mønsterbrud i forhold til forældrenes indkomst (Levy and Murnane 1992; Jæger et al. 2003).

Holdninger

De sidste individuelle faktorer, som inddrages i analysen, vedrører respondenterens *holdninger* til skolegang og mere generelle følelse af selvværd i 14-årsalderen. Undersøgelser har vist, at børn i vid udstrækning erhverver uddannelsesmæssige ambitioner (eller mangel på samme) og akademiske færdigheder i barndomshjemmet (Sewell and Hauser 1980). Der finder derfor en socialisering af boglige færdigheder sted i barndomshjemmet, som smitter af på børns skolelyst og boglige færdigheder (Taubman 1976). Selv om holdninger til skolegang derfor reflekterer hjemmets sociale position, så kan en positiv eller negativ indstilling til skolen godt have en selvstændig effekt i forhold til mønsterbrydning. Fx påpeger flere respondenter i Elsborg et al. (1999), at de, trods opvækst i hjem med ufaglærte forældre og kun en ringe opbakning til skole

og uddannelse, faktisk var meget glade for at gå i skole, og at deres evner og holdning til skolegang var udslagsgivende for, at de blev mønsterbrydere. Positive holdninger og skolemæssige ambitioner kan derfor tænkes at kompensere for et ellers 'belastet' socialt opvækstmiljø. Af denne årsag er respondentens egen vurdering i 14-årsalderen af den forventede afgangsklasse, samt vedkommendes holdning til at gå i skole i 14-årsalderen, medtaget i analysen. Herudover er også en indikatorvariabel for respondentens selvopfattelse medtaget for at kontrollere, om personlig selvtillid i barn- og ungdommen mere generelt er af betydning for, om man bliver mønsterbryder eller ej (se fx Marshall and Firth 1999).

Familieforhold i opvækstmiljøet

En tredje gruppe af faktorer, som medtages i analysen af mønsterbrydning, er familiens sammensætning i opvækstmiljøet. Familieformen har vist sig at være af forholdsvis stor betydning for børns sociale mobilitet. Af særlig betydning er skillelinien imellem "kernefamilier", i hvilke begge biologiske forældre er til stede, og "brudte" familier med skilsmissebørn, adopterede børn eller sammenbragte familier (Dawson 1991; Biblarz et al. 1997). Det viser sig, at børn fra kernefamilier, selv når der kontrolleres for forældres uddannelse og erhvervsposition, generelt klarer sig bedre på en række socio-økonomiske indikatorer end børn fra "brudte" familier. Vi må derfor forvente, at en opvækst i en brudt familie kan øge sandsynligheden for et negativt mønsterbrud. Til at supplere informationen om familietypen er også inkluderet en indikatorvariabel for tilstedeværelsen af langvarig sygdom i familien. Antagelsen er her igen, at langvarig sygdom i familien kan virke destabiliserende og dermed fremme risikoen for en dårlig socio-økonomisk position i voksenlivet.

Et sidste familieforhold vedrører tilstedeværelsen af søskende i familien. Adskillige studier har påpeget en "søskendeeffekt" i den sociale mobilitet, sådan at søskendes mobilitetsmønstre ligner hinanden, og at tilstedeværelsen af ældre søskende med uddannelse stabiliserer og har en positiv afsmittende effekt på yngre søskendes uddannelsesvalg (fx Hauser and Mossel 1985; Sieben et al. 2001; Jæger et al. 2003). Det samme forhold rapporteres af flere respondenter i Elsborg et al. (1999), hvor søskende nævnes som støtter i forhold til skole og uddannelse i et ellers problematisk opvækstmiljø. I Ungdomsforløbsundersøgelsen har vi ingen information om eventuelle søskendes uddannelsesmæssige kvalifikationer, men kun om antallet af søskende i familien. Denne information er medtaget til at undersøge, at tilstedeværelsen af søskende i familien har en effekt på sandsynligheden for at opleve mønsterbrud.

Socio-økonomiske faktorer i opvækstmiljøet

Den sidste gruppe af faktorer, som undersøges, er betydningen af en række socio-økonomiske omstændigheder i opvækstmiljøet. Barndomshjemmets økonomiske og sociale ressourcer har vist sig at være af afgørende betydning for børns sociale mobilitet, både hvad gælder uddannelse, erhvervsplacering og indkomst (fx Hauser 1984; Dearden et. al. 1997; Jæger et al. 2003).

Først er respondenternes forældres uddannelsesniveau og erhvervmæssige placering medtaget til at beskrive den generelle sociale situation i barndomshjemmet. To variable beskriver den økonomiske situation i opvækstmiljøet: indkomstfattigdom og relativ fattigdom. Børnefattigdom er identificeret som en væsentligt bidrager til, at risikoen for social marginalisering i voksenlivet (se fx Vleminickx and Smeeding 2001). Fattigdom er derfor en vigtig potentiel bidrager til negativt mønsterbrud. Indkomstfattigdom er defineret ud fra konventionelle kriterier som de tilfælde, hvor forældreforsørgerens indkomst er lig eller under 50 procent af medianindkomsten i indkomstfordelingen. Indikatoren for relativ fattigdom, forstået som de situationer, hvor respondenterne har tilkendegivet, at der efter egen vurdering ofte eller undertiden var problemer med at få pengene til at slå til i barndomshjemmet.

Et anden sæt faktorer vedrører barndomshjemmets fysiske rammer. For det første vurderes det, om typen af bolig er af betydning for sandsynligheden for mønsterbrud. Betyder det noget, om respondenterne er opvokset i villa, i lejlighed i etageejendom eller på landet? For det andet er inkluderet en variabel, som indikerer, at respondenterens opvækst har været præget af mange flytninger. Begge disse variable udtrykker derfor centrale aspekter ved de fysiske rammer for opvækstmiljøet.

Sammenfatning

Formålet med den kvantitative analyse i papiret er at forsøge at identificere hvilke af de medtagne forklarende variable, som er af betydning for om respondenterne har oplevet et erhvervs- eller lønmæssigt mønsterbrud i forhold til sine forældre. Forskningslitteraturen om social mobilitet taler for, at disse faktorer er vigtige for at forstå den sociale mobilitet, men om de også er lige så udslagsgivende når det gælder om at identificere mekanismerne bag socialt mønsterbrud? Dette spørgsmål vil de følgende analyse forsøge at belyse.

Analysemetoder

I papirets empiriske analyser gøres brug af to typer af regressionsmodeller til at analysere mønsterbrud. Til analysen af mønsterbrud med hensyn til erhvervsplacering benyttes den multinominale logistisk regressionsmodel

$$P(Y = j_1, j_2, j_3 | X) = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + e$$

hvor j_1, j_2 og j_3 er kategorierne på den afhængige variabel Y (*mobilitet* med kategorierne opadgående, nedadgående og ingen mobilitet), α er konstantled, β er regressionskoefficienter for de uafhængige variable $X_1 \dots X_n$ og e er et stokastisk fejlsled (se fx Agresti 2002: 267-313).

Til analysen af mønsterbrud med hensyn til lønmobilitet benyttes en multipel lineær regressionsmodel

$$Y | X = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + e$$

hvor Y er niveauet af intergenerational lønmobilitet, α er konstantled, β er regressionskoefficienter for de uafhængige variable $X_1 \dots X_n$ og e er et stokastisk fejlsled.

Erhvervsplacering og mønsterbrydning

I første del af den empiriske analyse ser vi på, hvilke faktorer, som har indflydelse på om respondenterne har oplevet op- eller nedadgående social mobilitet i forhold til deres faders erhvervsposition. Til at undersøge denne relation estimeres en multinominal logistisk regressionsmodel, hvor sandsynligheden for at have bevæget sig enten op eller ned modelleres med reference til de respondenter, som har ikke har været social mobile. Parameterestimerne for denne model er vist i tabel 6 nedenfor.

Tabel 6: Multinomial logistisk regression for sandsynlighed for op- og nedadgående social mobilitet. Parameterestimer, standardfejl i parentes og signifikanssandsynligheder. Kategorien "ingen mobilitet" er referencegruppe

Forklarende variabel	Opadgående mobilitet	Nedadgående mobilitet
Intercept	1,98 (0,32)***	0,37 (0,34)
Individuelle karakteristika:		
Køn (= mand)	-0,19 (0,06)**	-0,09 (0,07)
Kognitive evner	i.s.	i.s.
Holdning til skolegang	i.s.	i.s.
Forventet afgangsklasse Realeksamen	0,21 (0,07)**	-0,01 (0,07)
[Ref.: Studentereksamen]		
Selvopfattelse 1976	i.s.	i.s.
I gang med, eller gennemført kompetencegivende uddannelse i 22-årsalderen	0,30 (0,09)**	-0,01 (0,10)
Parstatus i 22-årsalderen	i.s.	i.s.
Børn i 22-årsalderen	i.s.	i.s.
Antal søskende i familien	i.s.	i.s.
Uddannelsesniveau		
Ingen udd.	-0,34 (0,11)**	0,39 (0,11)***
Faglig udd.	-0,14 (0,07)*	0,21 (0,08)*
Kort videregående udd.	i.s.	i.s.
Mellemlang videregående udd.	i.s.	i.s.
[Ref.: Lang videregående udd.]		
Social baggrund/familie:		
Brudt familie	0,26 (0,11)*	-0,00 (0,12)
Alvorlig sygdom i hjemmet	0,16 (0,08)*	-0,02 (0,09)
Økonomisk fattigdom	i.s.	i.s.
Relativ deprivation	i.s.	i.s.
Forældres uddannelsesniveau		
Fader 7. klasse	0,61 (0,09)***	-0,29 (0,09)**
Fader 8-9-klasse	0,57 (0,13)***	-0,11 (0,13)
Fader mellemskole uden eksamen	0,42 (0,17)*	-0,36 (0,20)
Fader mellemskole med eksamen	0,37 (0,13)**	-0,07 (0,13)
[Ref.: Studentereksamen]		
Boligsituation i 1968		
Bolig: Lejlighed i 2-familiersejendom	0,36 (0,15)*	0,41 (0,15)**
Bolig: Stuehus på landejendom	0,18 (0,08)*	0,25 (0,09)**
[Ref.: 1-familiesvilla]		
Mange flytninger i barndommen	i.s.	i.s.

Maximum-likelihood-estimer. N = 1790. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, i.s. = ikke signifikant.

Som det fremgår af tabel 6, observeres en række signifikante faktorer. For det første ses det, at mænds sandsynlighed for at være opadgående (men ikke nedadgående) mobile er lavere end kvinders. Som beskrevet tidligere skyldes denne omstændighed til en vis grad kodningen af den erhvervmæssige mønsterbrydning ud fra mobilitetstabellen, hvor kvinder er mere tilbøjelige til at figurere som opadgående mobile, fordi de har opnået højere kategoriserede erhvervspositioner (typisk funktionærjobs) end deres fædre (især fædre med faglige uddannelser). Men, som forventet er køn ikke af særlig stor betydning for mønsterbrud i forhold til erhvervs mobilitet.

Af andre individuelle færdigheder er det interessant, at kognitive evner ikke har signifikant indflydelse på sandsynligheden for at være mønsterbryder. Det gælder imidlertid, at selv om der ikke kan spores en direkte effekt af kognitive evner, så er disse af betydning for det opnåede uddannelsesniveau, selv når der kontrolleres for social baggrund. Som det fremgår af tabellen,

er respondenternes uddannelsesniveau en vigtig indikator for, om de er blevet mønsterbrydere eller ej. Vurderet uden uddannelse er der således en negativ direkte effekt af kognitive evner på sandsynligheden for at være nedadgående mobil (koefficient $-0,1272$, $p = 0,04$).

På samme måde kan vi ikke konstatere nogen effekt af respondentens holdninger til skolegang og selvvurdering i 14-årsalderen. Det samme gælder respondentens par- og familiestatus i ungdommen. Der observeres imidlertid et positivt bidrag (0,21) på sandsynligheden for opadgående mobilitet for respondenter, der i 14-årsalderen forventer at opnå realeksamen sammenlignet med dem, som forventer at få en studentereksamen. En fortolkning herpå kunne være, at respondenter fra hjem med høje uddannelsesmæssige ambitioner efterfølgende har sværere ved at konvertere disse ambitioner til en høj erhvervsplacering sammenlignet med respondenter med lidt lavere ambitioner. Herudover kommer respondenter med forventning om studentereksamen oftere fra hjem med højt uddannede forældre, som også er højt placeret i erhvervsfordelingen. Det er derfor sværere for disse respondenter at fastholde denne erhvervsplacering eller selv være opadgående mobile.

Derimod ser det ud til, at en kombination af sociale omstændigheder i barndomshjemmet og respondentens uddannelsesniveau er de vigtigste faktorer, som er af betydning for den op- og nedadgående sociale mobilitet. Det er af stor betydning for sandsynligheden for opadgående mobilitet, at respondenter tidligt i ungdommen kommer i gang med en kompetencegivende uddannelse (koefficient 0,30). Herefter finder vi i voksenlivet en differentiering afhængig af hvilken form for uddannelse, man har fået, både på sandsynligheden for at være op- og nedadgående mobil. Respondenter, som enten ingen uddannelse har eller har en faglig uddannelse, har både en markant lavere sandsynlighed for at være opadgående mobile og en højere sandsynlighed for at være nedadgående mobile sammenlignet med respondenter med lange videregående uddannelser.⁴ Uddannelse er derfor en af de vigtigste faktorer, som medvirker til at fremme op- og nedadgående mønsterbrud med hensyn til erhvervsplaceringen i voksenlivet.

Herudover er en række variable vedrørende den socio-økonomiske situation i hjemmet af betydning for omfanget af, og typen af den sociale mobilitet. Indkomstfattigdom og relativ fattigdom er ikke signifikante, men det er derimod familietyper og forekomsten af alvorlig sygdom i barndomshjemmet. Det observeres, at respondenter fra brudte familier og familier med sygdom har en positiv sandsynlighed for at have opnået opadgående mobilitet i forhold til ikke at have været mobile. Dette skyldes hovedsageligt, at der i datamaterialet er et sammenfald mellem en lav erhvervsplacering hos forældrene og forekomsten af sygdom og familiebrud.⁵ Respondenter fra familier med sygdom og brudte familier har derfor "letter" ved at figurere som opadgående mønsterbrydere; en omstændighed, der også reflekteres i den omstændighed, at der omvendt ikke observeres signifikante koefficienter for nedadgående mobilitet.

Mere interessant er det imidlertid, at boligformen i barndommen er af betydning både for sandsynligheden for den op- og især nedadgående mobilitet. Sammenlignet med respondenter opvokset i enfamilievillaer har respondenter boende i lejligheder i etageejendomme og huse på landet et positivt logitbidrag på sandsynligheden for at være op- og nedadgående mønsterbrydere. De signifikante estimater for opadgående mobilitet er ikke overraskende

---

⁴ Situationen er mest markant for mandlige respondenter. Der kan identificeres en svagt signifikant interaktionseffekt mellem køn og de fagligt uddannede, sådan at mandlige respondenter med faglige uddannelser har haft særligt svært ved at være opadgående mobile sammenlignet med kvinder (koefficient $-0,11$).

⁵ Blandt fædre på offentlig forsørgelse var der i ca. 49 procent af familierne forekomst af alvorlig sygdom (mod ca. 15 procent i familier hvor fader er funktionær med lederansvar) og i ca. 51 procent brudte familieforhold (mod ca. 10 procent i familier hvor fader er funktionær med lederansvar).

(højere funktionærer er også mest tilbøjelige til at bo i enfamiliesboliger, ligesom at ufaglærte, faglærte og selvstændige fædre er mere tilbøjelige til at bo i etageejendom eller på landet), mens de positive estimater for at være nedadgående mobil påkalder sig opmærksomhed. Det observeres, at respondenter opvokset i etageejendomme og på landet har en markant større sandsynlighed for at være nedadgående mønsterbrydere end respondenter opvokset i enfamiliehuse sammenlignet med de ikke mobile respondenter. Meget tyder derfor på, at boligsituationen også er af betydning for sandsynligheden for at være mønsterbryder, og at dårlige opvækstforhold forøger risikoen for negativt mønsterbrud.

Endelig ses det, at forældrenes uddannelsesniveau er af betydning. Sandsynligheden for at være opadgående mobil er større for respondenter med fædre med alle niveauer af uddannelsesmæssige kvalifikationer lavere end fædre med studentereksamen. Dette skyldes hovedsageligt, at fædre med lav uddannelse også typisk er beskæftiget i ufaglært og faglært arbejde (γ -koefficienten for krydstabellering mellem faders uddannelsesniveau og erhvervsplacering er 0,46 med $p < 0,0001$), og at børn heraf er mere tilbøjeligt til at være socialt opadgående. I analysen kan vi ikke korrigere for den absolutte strukturelle mobilitet imellem generationerne; dvs. at samfundsmæssige forandringer i økonomien og arbejdsmarkedet skaber en generel opadgående social mobilitet. Det er derfor svært at sige, hvor meget af den observerede effekt, som kan tilskrives strukturel mobilitet, og hvor meget der er "nettoeffekten" af fædrenes uddannelsesniveau.

Sammenfattende fortæller analysen af op- og nedadgående mobilitet med hensyn til erhvervsplacering, at det positive mønsterbrud først og fremmest hænger sammen med respondentens uddannelsesforløb – for det første i den forstand, at det er vigtigt at være i gang med eller have gennemført en kompetencegivende uddannelse relativt tidligt i ungdommen, og for det andet, at uddannelsesniveaue i sig selv er vigtigt. Denne omstændighed er særlig tydelig for respondenter, som ingen uddannelse fik, for hvem sandsynligheden for opadgående mobilitet er dårlige, og hvor tilbøjeligheden til at være nedadgående mønsterbryder er uforholdsvis høj. Herudover er den socio-økonomiske, og ikke mindst faders uddannelsesniveau, og sociale baggrund (familieforhold, sygdom, boligforhold) af betydning. Det er i denne forbindelse særlig interessant, at dårlige boligforhold bidrager markant på risikoen for at være nedadgående mønsterbryder. Konklusionerne fra denne analyse stemmer således i hovedtræk overens med de fundne resultater i Elsborg et al. (1999), selv om effekten af respondentens egne holdninger og ambitioner, samt tilstedeværelsen af ringe økonomiske kår i barndomshjemmet ikke har kunnet påvises.

Lønmobilitet og mønsterbrydning

I den anden empiriske analyse ændrer vi fokus fra erhvervsplacering og til mønsterbrud i forbindelse med respondenternes indkomster i voksenlivet. Dette mål for mønsterbrud måler således ikke mønsterbrud som diskrete hændelse, men derimod forskellen i indkomst mellem respondenter og vedkommendes forældre.

Tabel 7: Faktorer som påvirker mønsterbrud. OLS-regression på niveau af intergenerational lønmobilitet (i 1000 kr.). Parameterestimer, standardfejl i parentes og signifikanssandsynlighed

	Model I	Model I _{mænd}	Model I _{kvinde}
Intercept	67,3 (13,7)***	36,2 (9,0)***	-18,0 (6,2)**
Individuelle karakteristika:			
Køn (= kvinde)	-54,0 (6,5)***	-	-
Kognitive evner	13,6 (4,1)**	14,8 (6,3)*	14,8 (4,8)**
Holdning til skolegang	i.s.	i.s.	i.s.
Forventet afgangsklasse	i.s.	i.s.	i.s.
Selvopfattelse 1976	i.s.	i.s.	i.s.
I gang med, eller gennemført kompetencegivende uddannelse i 22-årsalderen	17,5 (8,1)*	i.s.	i.s.
Parstatus i 22-årsalderen	i.s.	i.s.	i.s.
Børn i 22-årsalderen	i.s.	i.s.	i.s.
Antal søskende i familien	i.s.	i.s.	i.s.
Social baggrund/familie:			
Brudt familie	i.s.	i.s.	i.s.
Alvorlig sygdom i hjemmet	i.s.	i.s.	i.s.
Økonomisk fattigdom	-	-	-
Relativ deprivation	i.s.	i.s.	i.s.
Forældres uddannelsesniveau			
Fader 7. klasse	21,9 (7,1)**	32,3 (11,3)**	i.s.
Fader realeksamen	i.s.	i.s.	-28,0 (12,7)*
Moders mellemskole uden eksamen	i.s.	i.s.	-44,3 (18,4)*
[Ref.: Studentereksamen]			
Forældres erhvervsposition		i.s.	
Fader ufaglært	20,8 (9,2)*		39,8 (9,5)***
Fader selvstændig	29,9 (7,6)***		49,3 (8,2)***
Moder ufaglært	i.s.		-28,0 (9,3)**
[Ref.: Funktionær med lederansvar]			
Boligsituation i 1968	i.s.	i.s.	i.s.
Mange flytninger i barndommen	i.s.	i.s.	38,9 (14,2)**
R ²	0,0692	0,0146	0,0814
N	1659	804	855

*** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, i.s. = ikke signifikant

I tabel 7 ses resultatet af OLS-regression på lønmobilitet givet de forklarende variable. Der er foretaget en samlet analyse for alle respondenter samt separate analyser for mandlige og kvindelige respondenter, da forskellene i størrelsen og fordelingen af indkomst for mænd og kvinder har vist sig at være forskellig (se Pedersen og Deding 2000). Herudover er estimeret modeller uden (tabel 7) og med (tabel 8) kontrol for respondenternes uddannelsesniveau og beskæftigelsesposition, som er de vigtigste forklarende faktorer for indkomstniveauet. Formålet hermed er dels at analysere den separate effekt af en række sociale baggrundsfaktorer respondentens, og herefter at inkludere effekten af uddannelse og arbejdsmarkedsposition i modellen.

I anden kolonne i tabel 7 ses regressionsmodellen for hele stikprøven. Det observeres for det første, at kvinder er væsentligt mindre lønmobile end mænd i forhold til deres forældre. Denne omstændighed skyldes, at kvinders indkomst generelt er lavere end mænds. Forskellen i indkomst på ca. 55.000 kr. årligt er den samme, når der estimeres separate modeller for mænd og kvinder. Herudover er der en positiv signifikant koefficient for kognitive evner, sådan at respondenterne er gradvist mere opadgående indkomstmobile desto bedre deres kognitive evner

er. Dette resultat stemmer overens med andre undersøgelser, hvor der er konstateret en positiv effekt af evner på indkomst og socio-økonomisk position mere generelt, selv når der kontrolleres for social baggrund (Hauser and Daymont 1977; Jæger et al. 2003).

Det gælder desuden, at respondenter, som i 22-årsalderen var i gang med eller havde gennemført en kompetencegivende uddannelse, estimeres til at være ca. 17.500 kr. mere lønmobile end respondenter, som ikke var i færd med at uddanne sig. Uddannelse i en tidlig alder ser derfor ud til at have en positiv effekt på indkomstniveauet på langt sigt.

Den sociale baggrund, og især faders uddannelse og beskæftigelsessituation, spiller desuden en rolle for lønmobiliteten. Respondenterne er mere lønmobile i de tilfælde, hvor faderen enten har en lav uddannelse eller er beskæftiget som ufaglært eller selvstændig. Dette er ikke overraskende, da fædre med disse karakteristika ligeledes har en forholdsvis lav indkomst. Igen er det derfor "lettere" for respondenter med lavtuddannede og ufaglærte fædre at figurere som opadgående mobile.

Når vi differentierer på respondentens køn fremtræder en række interessante forhold. For det første ses det, at effekten af kognitive evner på lønmobiliteten er ens for kvinder og mænd. For det andet er betydningen af forældrenes uddannelse og erhvervsplacering forskellig for de mandlige og kvindelige respondenter, sådan at det hovedsageligt er kvinder, for hvem opvækstmiljøets socio-økonomiske forhold er betydningsfulde. Lønmobilitet er altså mere afhængigt af sociale opvækstbetingelser for kvinder end for mænd (modellen for kvinder forklarer ligeledes mere af variationen i lønmobiliteten, ca. 8,1 procent, end modellen for mænd (ca. 1,5 procent)). Det ser ud til, at forskellen i lønmobiliteten mellem kvinder med forældre med et lavt og højt uddannelsesniveau er mere udtalt for kvinder end for mænd. Det samme er til dels tilfældet med effekten af forældrenes erhvervsplacering, hvor der observeres forholdsvis store og signifikante forskelle for døtre af ufaglærte og selvstændige fædre sammenlignet med døtre af funktionærer med lederansvar. Sidst observeres, at kvinder, som under opvæksten har flyttet flere end 4 gange, i gennemsnit er mere ca. 39.000 kr. mere opadgående lønmobile end kvinder, hvor denne sociale omstændighed har gjort sig gældende. Som tidligere anført gælder det, at forklaringen herpå er, at indkomsten i de hjem, i hvilke vi observerer mange flytninger, er forholdsvis lav, og at en signifikant opadgående lønmobilitet derfor er lettere at identificere.

I tabel 8 nedenfor er respondenternes uddannelse og erhvervsplacering medtaget i modellen. Det fremgår ikke overraskende af tabellen, at netop uddannelse og i et vist omfang erhvervsplacering er de vigtigste determinanter for respondenternes indkomst i voksenlivet, og dermed for hvor mobile de har været.

Tabel 8: Faktorer som påvirker mønsterbrud. OLS-regression på niveau af intergenerational lønmobilitet (i 1000 kr.). Parameterestimer, standardfejl i parentes og signifikanssandsynlighed

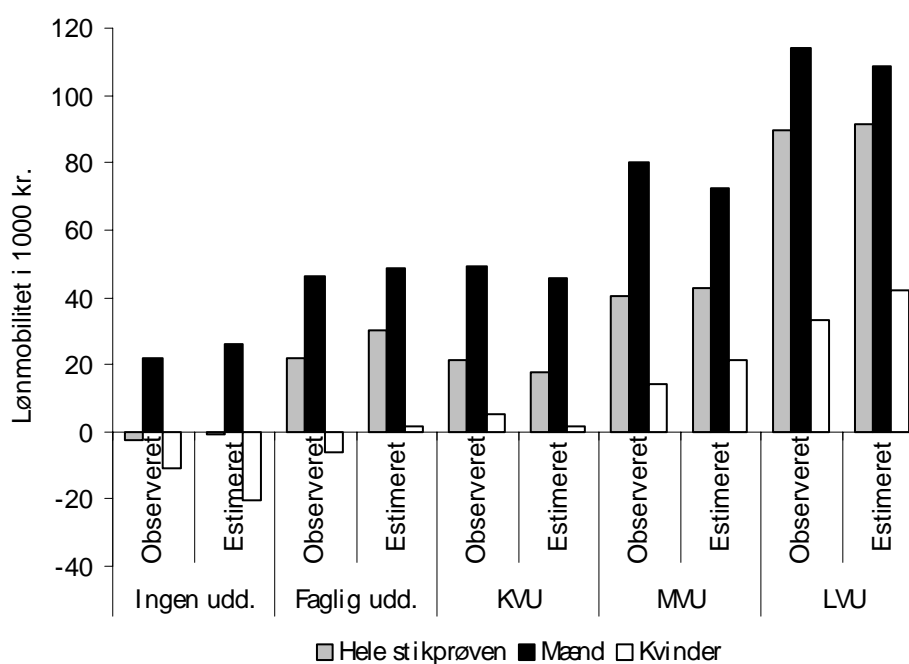
	Model II	Model II _{mænd}	Model II _{kvinder}
Intercept	112,3 (14,3)***	51,8 (13,8)**	-26,9 (7,1)***
Individuelle karakteristika:			
Køn (= kvinde)	-49,4 (6,4)***	-	-
Kognitive evner	i.s.	i.s.	13,8 (4,3)**
Holdning til skolegang	i.s.	i.s.	i.s.
Forventet afgangsklasse	i.s.	i.s.	i.s.
Selvopfattelse 1976	i.s.	i.s.	i.s.
I gang med, eller gennemført kompetencegivende uddannelse i 22-årsalderen	i.s.	i.s.	i.s.
Parstatus i 22-årsalderen	i.s.	i.s.	i.s.
Børn i 22-årsalderen	i.s.	i.s.	i.s.
Antal søskende i familien	i.s.	i.s.	i.s.
Uddannelsesniveau			i.s.
Ingen udd.	-85,1 (13,7)***	-87,2 (16,7)***	
Faglig udd.	-70,1 (12,3)***	-57,0 (12,9)***	
Kort videregående udd.	-68,4 (12,6)***	-52,6 (15,0)***	
Mellemlang videregående udd.	-41,3 (13,0)***	i.s.	
[Ref.: Lang videregående udd.]			[LVU: 41,0 (17,4)]*#
Erhvervsplacering			
Offentlig forsørgelse	-43,1 (11,2)***	i.s.	-38,4 (11,4)***
Ufaglært	i.s.		i.s.
Faglært	i.s.		i.s.
Selvstændig	i.s.		i.s.
Funktionær uden lederansvar	14,1 (6,8)*		22,9 (7,2)**
[Ref.: Funktionær med lederansvar]			
Social baggrund/familie:			
Brudt familie	i.s.	i.s.	i.s.
Alvorlig sygdom i hjemmet	17,3 (7,7)*	i.s.	i.s.
Økonomisk fattigdom (50% median)	-	-	-
Relativ deprivation	i.s.	i.s.	i.s.
Forældres uddannelsesniveau			
Fader 7. klasse	18,1 (7,7)*	25,2 (12,7)*	i.s.
Fader realeksamen	i.s.	i.s.	-28,0 (12,6)*
Moder 7. klasse	24,6 (9,2)**	38,9 (15,4)*	i.s.
Moder 8-9. klasse	24,7 (11,3)*	44,2 (19,7)*	i.s.
Moder mellemskole uden eksamen	i.s.	i.s.	-48,3 (17,6)**
Moder mellemskole med eksamen	31,9 (13,0)*	41,6 (12,9)*	i.s.
Moder realeksamen	i.s.	i.s.	i.s.
[Ref: Studentereksamen]			
Forældres erhvervsposition			
Fader ufaglært	21,0 (8,5)*	i.s.	39,8 (9,3)***
Fader faglært	i.s.	28,8 (11,9)*	i.s.
Fader selvstændig	34,1 (7,1)***	52,7 (9,8)***	42,6 (8,9)***
Moder ufaglært	i.s.	i.s.	-24,6 (9,0)**
[Ref.: Fader: Funktionær med lederansvar/Moder: Hjemmegående]			
Boligsituation i 1968			
Hus i landejendom	i.s.	i.s.	18,3 (9,1)*
[Ref.: Enfamilievilla]			
Mange flytninger i barndommen	i.s.	i.s.	41,8 (13,7)**
R ²	0,1006	0,0484	0,1183
N	1882	925	895

*** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, i.s. = ikke signifikant, # se fodnote 6.

Det gælder derfor, at respondenter uden uddannelse har været ca. 85.000 kr. mindre lønmobile sammenlignet med dem, som fik en lang videregående uddannelse. Den negative koefficient for graden af lønmobilitet er herefter faldende for alle uddannelsesgrupper. Dette bekræfter, som det også var tilfældet med erhvervs mobiliteten, at erhvervelse af uddannelse er af helt central betydning for, om man bliver mønsterbryder eller ej. Vi genfinder stadig efter kontrol for uddannelse og beskæftigelsessituation en stor forskel i lønmobiliteten blandt mænd og kvinder, hvor mænds lønmobilitet stadig er væsentligt højere end kvinders. For kvinder gælder det dog, at ikke uddannelse, men en kombination af de kognitive evner og erhvervsplaceringen er af størst betydning for omfanget af lønmobiliteten, mens uddannelsen alene er vigtigst for mænd.⁶ Disse forskelle er illustreret i figur 2, i hvilken den empirisk observerede og estimerede lønmobilitet er vist fordelt på uddannelsesniveau og køn.

Figur 2: Lønmobilitet fordelt på uddannelse og køn

Som det fremgår af figur 2, er der kun er ganske små forskelle på den observerede og estimerede lønmobilitet, hvor der i sidstnævnte er kontrolleret for betydningen af social oprindelse. Den statistiske model beskriver derfor den faktiske fordeling af lønmobiliteten givet uddannelse og køn relativt præcist.

Det observeres desuden, at betydningen af sociale opvækstforhold, også når der foretages separate analyser for mænd og kvinder, i hovedtræk er de samme som i modellen uden kontrol for respondentens uddannelse og beskæftigelsessituation. De sociale (boligsituation, antal flytninger) og socio-økonomiske (forældrenes uddannelse og erhvervsplacering) opvækstbetingelser ser ud til at være af større betydning for kvinder end for mænd, mens uddannelsesniveaue forklarer mere af lønmobiliteten blandt de mandlige respondenter (ca. 3,4 procent af den samlede variation i lønmobiliteten).

⁶ Det fremgår ved en række kontrastanalyser, at kvinder med lang videregående uddannelser ser ud til at være signifikant mere lønmobile end alle andre uddannelsesgrupper, når disse benyttes som referencekategori. Parameterestimatet herfor indikerer, at højtuddannede kvinder er ca. 41.000 kr. mere opadgående lønmobile end andre uddannelsesgrupper. Bidraget ved at inkludere denne variabel i forhold til at forklare den samlede variation i lønmobiliteten er dog beskedent (ca. 0,55 procent).

Sammenfatning på de empiriske analyser af mønsterbrud

Analyserne i arbejdsrapporten har vist, at vi får tilnærmelsesvist det samme indtryk af de betydende faktorer for mønsterbrud, uanset om vi operationaliserer mønsterbryderbegrebet som et diskret (omfanget af erhvervs mobilitet) eller graderet (som omfanget af intergenerational lønmobilitet) fænomen. De to variable måler kvalitativt forskellige aspekter af mønsterbrydningen, og de er ikke korrelerede empirisk.

For det første kan det konstateres, at et opadgående mønsterbrud i alt overvejende grad kan relateres til tilegnelse af uddannelse, og, vice versa, at manglende uddannelse oftest giver udslag i nedadgående social mobilitet eller mønsterbrud. Denne konklusion gælder både "longitudinelt", dvs. når vi ser på sandsynligheden for mønsterbrud over tid, og i "tværsnit", når vi ser på forskellene imellem forskellige typer af uddannelse. Både for erhvervs- og lønmobiliteten er det af betydning, at respondenterne allerede i 22-årsalderen var i gang med, eller havde gennemført en kompetencegivende uddannelse. Senere i voksenlivet finder vi de største forskelle imellem positive og negative mønsterbrydere blandt de respondenter, som har erhvervet en kompetencegivende uddannelse, og de, som ingen uddannelse fik. Når det er sagt viser analysen desuden, at typen af uddannelse er af stor betydning. Særligt blandt de fagligt og kort uddannede er risikoen for negativt mønsterbrud stor.

Før kontrol for uddannelse observeredes en positiv effekt af respondentens kognitive evner på lønmobiliteten. Dette bekræfter, at den boglige begavelse og dermed individuelle karakteristika er af indirekte betydning for lønmobiliteten, fordi respondentens valg (og fravalg) af videregående uddannelse er tæt forbundet med hvor godt personen klarede sig i skolen (se fx Pilegaard Jensen et al. 1997; Andreasen et al. 1998). Som også Hansen (1982) observerede, er det derfor i særlig grad de velbegavede børn, som kommer tidligt i gang med, og som får sig en lang uddannelse (og en høj indkomst) og dermed bryder den sociale arv. På den anden side kunne der ikke konstateres nogen effekter af holdningsvariablene på sandsynligheden for at være mønsterbryder, men også her må det formodes, at effekten "kanaliseres" ind i uddannelsesvalget, som forklarer hovedparten af lønmobiliteten. Respondenternes uddannelsesmæssige kvalifikationer kan derfor opfattes både som udtryk for individuelle evner såvel som social baggrund.

Herudover er erhvervsplaceringen af betydning for lønmobiliteten, hvor især respondenter, som i voksenlivet er på forskellige former for offentlig forsørgelse har stor sandsynlighed for at have lave indkomster og dermed være negative mønsterbrydere. Det er dog uddannelse mere end erhvervsplacering, som forklarer lønmobiliteten.

Det fremgik desuden af analysen, at risikoen for at være mønsterbryder givet køn ikke så meget handler om, hvilken type beskæftigelse man får, men derimod om lønniveauet i de respektive erhvervssektorer. Hvor kvinder har den samme sandsynlighed som mænd for at være op- og nedadgående med hensyn til erhvervsplaceringen sammenlignet med deres fædre, så viser det sig med al tydelighed, at dette ikke gælder lønmobiliteten. Estimerne tyder på, at kvinder er ca. 50.000 kr. mindre lønmobile end mænd, hvilket giver sig udslag i, at deres sandsynlighed for at være opadgående mønsterbrydere med hensyn til indkomst er væsentligt ringere end mænd. Herudover gælder desuden, at indkomstfordelingen for kvinder er mere "sammentrykket" end for mænd, og at der er betydeligt færre kvinder med meget høje indkomster.

Vi fandt desuden, at den sociale baggrund er af betydning for, om respondenterne oplevede mønsterbrud. Det gjaldt således, at særligt forældrenes uddannelsesniveau og i et vist omfang deres beskæftigelsessituation er af betydning for sandsynligheden for mønsterbrud, men også at familiesituationen, forekomst af alvorlig sygdom og boligsituation i opvækstmiljøet har indflydelse på erhvervs- og lønmobiliteten i voksenlivet. Analysen bekræfter derfor de studier,

som har påvist sammenhængen mellem familiemæssige og sociale forhold og senere socio-økonomisk formåen.

4. KONKLUSION

I dette sidste afsnit præsenteres en kortfattet konklusion og refleksion over arbejdspapirets teoretiske og empiriske resultater.

Teoretiske perspektiver

Teoretisk har papiret understreget, at den teoretiske begrebsliggørelse af mønsterbrydning endnu er i et tidligt stadie. Den hidtidige forskning i mønsterbrydning har været præget af en ensidig og normativ tilgang til mønsterbrydere, hvor disse opfattes som personer med særlige og unikke karakteregenskaber, der har gjort dem i stand til at gøre op med et negativt opvækstmiljø og skabe sig et godt liv. Også i den politiske debat har denne begrænsede opfattelse af mønsterbrud vundet indpas, hvor mønsterbrydere omtales som exceptionelle individer. Udover denne uheldige normative bias har den hidtidige forskning begrebsmæssigt ikke præcist specificeret hverken (1) de negative opvækstbetingelser eller (2) de positive 'succeskriterier', ud fra hvilke man teoretisk vil kunne bedømme, om en person er mønsterbryder eller ej. Der findes derfor ingen teoretisk 'målestok' til at definere mønsterbrud.

I papiret slås, med inspiration i den omfangsrige forskningslitteratur om social mobilitet, i stedet til lyd for en mere pragmatisk tilgang til mønsterbrydning. I det omfang, at mønsterbryderbegrebet skal give mening, må det generaliseres til et samfundsmæssigt niveau, hvor mønsterbrud logisk må opfattes som alle afvigelser fra statisk intergenerationel mobilitet (dvs. at man opnår den relativt set samme placering som sine forældre). Denne tilgang har den bagside, at den teoretisk gør mønsterbryderproblemstillingen meget mere kompliceret, men den absolutte fordel, at den modsat den hidtidige forskning tillader en *graduering* af mønsterbryderfænomenet. Man bør derfor tale både om forskellige former for mønsterbrud (op og nedadgående) såvel som *graden* af mønsterbrud.

Empiriske og metodologiske perspektiver

Set fra dette perspektiv er det muligt at studere mønsterbrydning empirisk som et generelt, samfundsmæssigt fænomen, og spørge hvad, der skaber forskellige slags mønsterbrydere? Det vigtigste svar på dette spørgsmål er: uddannelse. De statistiske analyser viser, at uddannelsesniveaue og den omstændighed, at man allerede tidligt i livet er kommet i gang med, eller har gennemført en kompetencegivende uddannelse, er udslagsgivende for den erhvervs- og lønmæssige mobilitet. Denne konklusion stemmer i hovedtræk overens med de hidtidige danske undersøgelser, som direkte eller indirekte omhandler mønsterbrydning (Hansen 1982; Elsborg et al. 1999).

Tabel 9: Fordeling af uddannelse givet mobilitetsmønster

	Hele stikprøven	De opadgående mobile	De nedadgående mobile
Ingen uddannelse	17,6	13,5	35,8
Faglig uddannelse	31,3	34,0	37,3
Kort videregående uddannelse	26,6	31,6	14,9
Mellemlang videregående uddannelse	16,7	16,8	12,0
Lang videregående uddannelse	7,8	4,1	0
I alt	100,0	100,0	100,0
N	2669	244	67

Som det fremgår af tabel 9 er uddannelsesprofilen for de op- og nedadgående mønsterbrydere forskellig sammenlignet med gennemsnittet for hele stikprøven. Blandt de nedadgående mobile er uforholdsvist mange uden og med en faglig uddannelse og få med videregående uddannelse, mens uddannelsesprofilen for de opadgående mobile mere ligner gennemsnittet for hele stikprøven. Uddannelseskvalifikationerne er derfor en vigtig skillelinje mellem de op- og nedadgående mønsterbrydere

Den sociale baggrund er ligeledes af betydning, både fordi den sammen med individuelle evner har indflydelse på uddannelsesvalget, men også fordi den i sig selv udstikker nogle generelle sociale betingelser, som har betydning for hvordan man klarer sig i voksenlivet. Det fremgik således af de empiriske analyser, at en række sociale og socio-økonomiske forhold i opvækstmiljøet var af betydning for mønsterbrydningsforløbet.

Mønsterbrud kan opfattes som den relative forskel på forældre og børns sociale placering, og forældrenes uddannelsesniveau og erhvervsplacering sætter det niveau, ud fra hvilket vi vurderer i hvilket omfang børnene er blevet mønsterbrydere. Dette betyder også, at den afhængige variabel for mønsterbrud kan være svær at konstruere og håndtere i praksis. I papiret er dette problem forsøgt lettet ved både at analysere mønsterbrud som en diskret hændelse (erhvervs mobilitet) såvel som gradueret (lønmobilitet). I begge tilfælde opnås tilnærmelsesvist de samme resultater. En anden omstændighed, som besværliggør studiet af mønsterbrud, er det faktum, at der ikke findes kvantitative datakilder, som er indsamlet specifikt til at analysere mønsterbrydning, og ud fra hvilke man kan danne sig et samlet overblik over mønsterbrydning i Danmark. Socialforskningsinstituttets panelundersøgelser og Danmarks Statistiks registre giver muligheder herfor, men der er stadig en række begrænsninger på de nuværende datakilder.

Politiske perspektiver

Mønsterbryderdiskussionen har vundet stærk indpas i den politiske debat i Danmark. Dette skyldes ikke mindst begrebets intuitive og positive appel, og den omstændighed, at mønsterbryderne politisk er ”gode” nyheder. Det er imidlertid vigtigt, at man ikke fokuserer så meget på mønsterbrydere at man, populært sagt, ikke ser skoven for bare træer. Mønsterbrydere, i hvert fald i den ”snævre” og individuelt orienterede definition, som danner den begrebmæssige ramme for den aktuelle politiske debat, omfatter en begrænset del af den sociale mobilitet i det danske samfund. Der argumenteres undertiden politisk for, at man ved at studere mønsterbrydning kan blive klogere på, hvordan den sociale arv fungerer. Dette er en potentiel fejlslutning, for man kan og bør ikke forsøge at generalisere fra særlige enkeltpersoners livsforløb og til strukturelle samfundsmæssige forhold – også selv om denne slutning er besnærende enkel. Forskningen i mønsterbrydning viser netop, at mønsterbryderne er atypiske og exceptionelle individer, som enten i kraft af høj begavelse eller særlige omstændigheder har formået at ændre deres sociale løbebane radikalt. Det er derfor ikke holdbart at ville benytte mønsterbryderne som udgangspunkt for at studere den generelle sociale mobilitet i det danske samfund.

Af samme årsag er det svært at fremsætte egentlige politiske handlingsforslag på baggrund af arbejdsrapirets resultater. Indsigt i mønsterbryderfænomenet er af en vis, men kun begrænset relevans for studiet af den sociale mobilitet og arv. En vigtig konklusion er ikke at flytte det politiske og forskningsmæssige fokus fra den sociale mobilitet og arv og til de undtagelser, som bekræfter reglen, nemlig at den sociale arv faktisk eksisterer i bedste velgående (Jæger et al. 2003). Indfaldsvinklen til mønsterbrydere har i dette papir derfor også været at anskue mønsterbrydning som et generelt fænomen, og i stedet for at forklare hvorfor individer havner i de relativt samme positioner som deres forældre, så i stedet prøve at forklare hvilke faktorer som er udslagsgivende, når vi observerer afvigelser fra denne mekanisme.

Afslutningsvist er det desuden vigtigt at huske på, at den sociale arv faktisk er væsentlig mindre i Danmark og i de andre skandinaviske lande i sammenligning med andre vestlige samfund, og at vi derfor gennem velfærdsstaten og en andre politiske foranstaltninger har et forholdsmæssigt mindre problem end andre lande. Mulighederne i Danmark for at opleve opadgående social mobilitet eller mønsterbrud er derfor gode.

5. LITTERATURHENVISNINGER

- Agresti, A. (2002): *Categorical Data Analysis*. New York: John Wiley and Sons
- Andersen, B. Bøgh. & Hansen, E.J. (1972): *Aspekter af den kulturelle "barriere" mod uddannelsessøgning*. København: Socialforskningsinstituttet, Studie 21
- Andreasen, L. B., Pilegaard Jensen, T., Larsen, K. H. og Nielsen, M. B. (1998): *Veje til forbedring og fornyelse af ungdomsuddannelserne*. København: AKF-Forlaget
- Beck, U. (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage
- Biblarz, T., Raftery, A. E. and Bucur, A. (1997): "Family Structures and Social Mobility". *Social Forces*, 75(4): 1319-39
- Blau, P. M. and Duncan, O. D. (1967): *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley and Sons
- Bourdieu, P. (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Bourdieu, P. (1989): "Social Space and Symbolic Power". *Sociological Theory*, 7(1): 14-25
- Catell, R. B. (1978): *The Scientific Analysis of Factor Analysis in Behavioral and Life Sciences*. New York: Plenum Press
- Danmarks Statistik (1999): *Statistisk årbog 1999*. København: Danmarks Statistik
- Dawson, D. A. (1991): "Family Structure and Children's Health and Well-Being: Data From the 1988 National Health Survey on Child Health". *Journal of Marriage and the Family*, 53: 573-84
- Dearden, L., Machin, S. and Reed, H. (1997): "Intergenerational Mobility in Britain". *The Economic Journal*, 107(1): 47-66
- Elsborg, S., Hansen, T. J. og Hansen, V. R. (1999): *Den sociale arv og mønsterbrydere*. København: Danmarks Pædagogiske Institut
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. H. (1987a): "Communality and variation in social fluidity in industrial nations. Part I: A model for evaluating the 'FJH hypothesis'". *European Sociological Review*, 3(1): 54-77
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. H. (1987b): "Communality and variation in social fluidity in industrial nations. Part II: the model for core social fluidity applied". *European Sociological Review*, 3(2): 145-166
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. E. (1992): *The Constant Flux*. London: Clarendon Press
- Erikson, R. Jonsson, J. O. (1998): "Social Origin as an Interest-bearing Asset: Family Background and Labour-market Rewards among Employees in Sweden". *Acta Sociologica*, 41(1): 19-36
- Esping-Andersen, G. (ed.) (1993): *Changing Classes*. London: Sage
- Esping-Andersen, G. and Regini, M. (eds.) (2000): *Why Deregulate Labour Markets?* Oxford: Oxford University Press
- Esping-Andersen, G. (2002): "What Might Create more Equal Opportunity? Money, Cultural Capital, and Government". Ikke offentliggjort papir
- Fridberg, T. & Nørregaard, C. (1978): *Uddannelsernes formidling af den sociale arv*. København: Socialforskningsinstituttet, Studie 35
- Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press
- Goldberger, A. S. (1995): "Abilities, tests, and earnings", i MacArthur Foundation Conference on Meritocracy and Inequality, Madison WI
- Grusky, D. B. and Hauser, R. M. (1984): "Comparative Social Mobility Revisited: Models of Convergence and Divergence in Sixteen Countries". *American Sociological Review*, 49: 19-38
- Hansen, E. J. (1982): *Hvem bryder den sociale arv?* København: Socialforskningsinstituttet, Publikation 112
- Hansen, E. J. (1983): *Arbejderklassen og højere uddannelser*. København: Socialforskningsinstituttets Pjece 13

- Hansen, E. J. (1995): *En generation blev voksen*. København: Socialforskningsinstituttet, Rapport 95:8
- Hansen, E. J. (1997): *Perspektiver og begrænsninger i studiet af den sociale rekruttering til uddannelserne*. København: Socialforskningsinstituttet 97:17
- Hauser, R. M. (1984): "Vertical Class Mobility in England, France, and Sweden". *Acta Sociologica*, 27(2): 87-110
- Hauser, R. M. and Daymont, T. N. (1977): "Schooling, Ability, and Earnings: Cross-sectional Findings 8 to 14 Years after High School Graduation". *Sociology of Education*, 50: 182-206
- Hauser, R. M. and Mossel, P. A. (1985): "Fraternal Resemblance in Educational Attainment and Occupational Status". *American Journal of Sociology*, 91(3): 650-73
- Hauser, R. M. and Grusky, D. B. (1988): "Cross-National Variation in Occupational Distributions, Relative Mobility Chances, and Intergenerational Shifts in Occupational Distributions". *American Sociological Review*, 53: 723-41
- Hauser, R. M. and Huang, M.-H. (1997): "Verbal Ability and Socioeconomic Success: A Trend Analysis". *Social Science Research*, 26: 331-76
- Herrnstein, R. H. and Murray, C. (1994): *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*. New York: the Free Press
- Jensen, A. R. (1986): "g: Artifact or Reality?" *Journal of Vocational Behaviour*, 29(3): 301-31
- Jæger, M. M., Ploug, N. og Munk, M. D. (under udgivelse 2003): *Social arv i Danmark*. København: Socialforskningsinstituttet
- Kerr, C., Dunlop, J. T., Harbison, F. H. and Meyers, C. A. (1960): *Industrialism and Industrial Man*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Kim, J.-O. (1987): "Social Mobility, Status Inheritance, and Structural Constraints: Conceptual and Methodological Considerations". *Social Forces*, 65: 783-805
- Kline, P. (1992): *An Easy Guide to Factor Analysis*. London: Routledge
- Kvale, S. (ed.) (1989): *Issues of validity in qualitative research*. Lund: Studentlitteratur
- Lemann, N. (1995a): "The structure of success in America: The untold story of how educational testing became ambition's gateway – and a national obsession". *The Atlantic Monthly*, August: 41-60
- Lemann, N. (1995b): "The great sorting". *The Atlantic Monthly*, September: 84-100
- Li, J. H. and Singelmann, J. (1998): "Gender Differences in Class Mobility: A Comparative Study of the United States, Sweden, and West Germany". *Acta Sociologica*, 41(4): 315-33
- Levy, F. and Murnane, R. J. (1992): "U.S. earnings levels and earnings inequalities: a review of recent trends and proposed explanations". *Journal of Economic Literature*, 30: 1333-1381
- Marshall, G. and Firth, D. (1999): "Social mobility and personal satisfaction: evidence from ten countries". *British Journal of Sociology*, 50(1): 28-48
- Munk, M. (2003): "Notat om social mobilitet". Arbejdsrapport til udredningsarbejde om social mobilitet. København: Undervisningsministeriet
- Noble, T. (2000): "The Mobility Transition: Social Mobility in the First Half of the Twenty-First Century". *Sociology*, 34(1): 35-51
- Olsen, H. (2002): *Kvalitative kvaler. Kvalitative metoder og danske kvalitative interviewundersøgelers kvalitet*. København: Akademisk Forlag
- Pakulski, J. and Waters, M. (1996): *The death of class*. London: Sage
- Pilegaard Jensen, T., Mortensen, K. B. og Holm, A. (1997): *Valg og veje i ungdomsuddannelserne*. København: AKF-Forlaget
- Pedersen, L. og Deding, M. (2000): *Lønforskelle mellem mænd og kvinder i Danmark*. København: Socialforskningsinstituttet
- Reich, R. B. (1991): *The Work of Nations*. New York: Alfred A. Knopf
- Rummel, R. J. (1970): *Applied Factor Analysis*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press
- Scott, J. (2002): "Social Class and Stratification in Late Modernity". *Acta Sociologica*, 45(1): 23-35

- Sewell, W. H. And Hauser, R. M. (1980): "The Wisconsin Longitudinal Study of Social and Psychological Factors in Aspirations and Achievements". *Research in Sociology of Education and Socialization*, 1: 59-99
- Sieben, I., Huinink, J. and de Graaf, P. (2001): "Family Background and Sibling Resemblance in Educational Attainment". *European Sociological Review*, 17(1): 401-30
- Shavit, Y. and Blossfeld, H.-P. (eds.) (1993): *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press
- Socialforskningsinstituttet (1999): *Social arv - en oversigt over foreliggende forskningsbaseret viden*. København: Socialforskningsinstituttet
- Svalastoga, K. (1959): *Prestige, Class, and Mobility*. København: Gyldendal
- Svalastoga, K. & Wolf, P. (1969): *Social rang og mobilitet*. København: Gyldendal
- Taubman, J. (1976): "The determinants of earnings: genetics, family and other environments: a study of white male twins". *American Economic Review*, 66: 858-70
- Treiman, D. J. (1970): *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York: Academic Press
- Treiman, D. J. and Yip, K.-B. (1989): "Educational and occupational attainment in 21 countries.", i Kohn, M. L. (ed.): *Cross-National Research and the Analysis of Educational Systems*. Newbury: Sage, pp. 373-94
- Treiman, D. J. and Ganzeboom, H. B. G. (1990): "Cross-national Comparative Status Attainment Research". *Research in Social Stratification and Mobility*, 9: 105-27
- Turner, B. S. (1992): "Weber, Giddens and Modernity". *Theory, Culture and Society*, 9(2): 141-46
- Vleminickx, K. and Smeeding, T. M. (eds.) (2001): *Child well-being, child poverty and child policy in modern nations*. Bristol: The Policy Press
- Warren, J. R., Sheridan, J. T. and Hauser, R. M. (2002): "Occupational Stratification Across the Life Course: Evidence from the Wisconsin Longitudinal Study". *American Sociological Review*, 67: 432-55
- Ørum, B. (1971): *Social baggrund, intellektuelt niveau og placering i skolesystemet*. København: Socialforskningsinstituttet, Studie 20

Appendiks 1: Variabelliste med frekvensfordelinger

	Procentfordeling	Antal	Variabelbeskrivelse	Måletidspunkt
Køn: Mand Kvinde	49,1 50,9	1231 1276	Respondenternes køn	2001
Kognitive evner	Gradueret skala	1408	Se appendiks 2	1968
Forventet afgangsklasse: 7. klasse 8. klasse 9. klasse 10. klasse Realeksamen Studentereksamen	4,3 5,0 20,7 20,1 29,9 20,0	129 150 616 598 888 595	Respondenternes forventede afgangsklasse efter egen vurdering	1968
Holdning til skolegang Glad for at gå i skole Ikke glad for at gå i skole	44,1 55,9	753 594		1968
I gang med, eller afsluttet kompetencegivende uddannelse i 22-årsalderen: Ja Nej	75,1 24,9	715 2155	-	1976
Selvurdering: "Jeg vil foretrække at blive ved med at være, som jeg er, der er meget lidt, jeg ville ændre" "Der er meget ved mig selv, jeg kunne tænke mig at ændre, men ikke alt"	64,3 35,7	1822 1010	Respondentens opfattelse af sig selv efter eget udsagn	1976
Børn i 22-årsalderen: Ja Nej	20,8 79,8	2273 596	Har respondenter børn i 22-årsalderen	1976
Parstatus i 22-årsalderen: I parforhold/fast kæreste Enlig	72,4 27,6	2076 791	-	1976
Antal søskende: 0 1 2 3 4 eller flere	6,3 30,0 29,2 17,9 16,6	188 895 872 533 497	Hvor mange søskende har respondenter	1968
Brudt familie Ja Nej	15,2 84,8	380 2127	Var begge biologiske forældre tilstede under hele respondentens opvækst	2001 [R]
Alvorlig sygdom i barndommen: Ja Nej	20,6 79,4	1990 517	Tilstedeværelse af alvorlig sygdom i barndomshjemmet blandt forældre, respondenter selv eller søskende	2001 [R]
Relativ deprivation Ja Nej	28,8 71,2	1767 716	Respondentens tilkendegivelse af, om der ofte eller undertiden var økonomiske problemer i barndomshjemmet	2001 [R]
Fattigdom i barndomshjemmet:			Tilstedeværelse af	1968

Ja	13,6	2666	indkomstfattigdom i barndomshjemmet. Tærskel: indkomst lavere end 50% af medianindkomsten i populationen	
Nej	86,4	421		
Respondentens uddannelsesniveau 1992:			-	1992
Ingen uddannelse	17,6	471		
Faglig uddannelse	31,3	836		
Kort videregående udd.	26,6	709		
Mellemlang videregående udd.	16,7	446		
Lang videregående udd.	7,8	207		
Faders uddannelsesniveau:			-	1968
7. klasse	60,8	1600		
8.-9.-klasse	10,6	279		
Mellemskolen uden eksamen	3,3	88		
Mellemskolen med eksamen	9,4	249		
Realeksamen	9,9	260		
Studentereksamen	6,0	157		
Moders uddannelsesniveau:			-	1968
7. klasse	61,0	1664		
8.-9.-klasse	11,5	314		
Mellemskolen uden eksamen	3,9	106		
Mellemskolen med eksamen	8,4	229		
Realeksamen	12,1	331		
Studentereksamen	3,1	85		
Boligsituation i barndommen:			I hvilken type bolig boede respondentens familie i 1968	1968
Enfamiliehus	47,8	1377		
Hus med to lejligheder	7,1	205		
Etageejendom	25,4	732		
Stuehus på landejendom	19,7	566		
Mange flytninger i barndommen:			Er respondenterne flyttet mere end 4 gange i barndommen	2001 [R]
Ja	7,5	2311		
Nej	92,5	186		
Respondentens erhvervsplacering			Respondentens beskæftigelsesmæssige position	1992
Offentlig forsørgelse	9,5	102		
Ufaglært	13,6	146		
Faglært	10,4	112		
Selvstændig/medhj. ægtefælle	10,6	114		
Funktionær uden lederansvar	25,6	276		
Funktionær med lederansvar	30,3	326		
Faders erhvervsplacering			Respondentens faders beskæftigelsesmæssige position i hovedparten af dennes karriere	2001 [R]
Offentlig forsørgelse	1,8	20		
Ufaglært	20,5	222		
Faglært	16,1	174		
Selvstændig/medhj. ægtefælle	34,6	375		
Funktionær uden lederansvar	8,9	96		
Funktionær med lederansvar	18,1	196		
Moders erhvervsplacering			Respondentens moders beskæftigelsesmæssige position i hovedparten af dennes karriere	2001 [R]
Ufaglært	18,5	202		
Faglært	3,4	37		
Selvstændig/medhj. ægtefælle	17,4	189		
Funktionær uden lederansvar	8,7	95		
Funktionær med lederansvar	3,2	35		
Hjemmegående	48,8	531		

Appendiks 2: Variabel for kognitive evner

Den variabel for kognitive evner, der benyttes i analyserne, er en afledt variabel af de tre intelligenstagstest, som respondenterne gennemførte i 1968 i 14-årsalderen. De tre test var 1) en verbal prøve omhandlende sproglig forståelse og abstraktionsevne ("verbal"), 2) en ikke-verbal prøve kaldet "bøjning af blikplader omhandlende forståelsen af geometriske og tredimensionelle figurer ("spatial"), og 3) en ikke-verbal, prøve bestående af udfyldning af manglende celler i talrækker, som tester respondenternes evne til at forstå matematiske problemstillinger ("induktiv") (se Ørum 1971: 25-28; Hansen 1995: 67-68, 101-102).

	Verbal	Spatial	Induktiv
Verbal	-		
Spatial	0,64	-	
Induktiv	0,75	0,62	-

Alle signifikante på $p < 0,001$. Standardiseret Cronbachs Alpha = 0,85

Som det ses i tabellen ovenfor er den indbyrdes korrelation imellem de tre intelligenstagsmål ganske betydelig. Til konstruktionen af intelligenstagvariablen er faktoranalysen benyttet til at undersøge, om der findes en fælles, underliggende intelligenstagdimension i de tre variable (se Rummel, 1970; Catell, 1978; Kline, 1994).

	Faktorvægt
Eigenværdi for faktor	1,90
Verbal	0,84
Spatial	0,73
Induktiv	0,82
Kaiser's Measure of Sampling Adequacy	0,72

Principal Axis Factoring-estimer. (N = 3134). Faktorvægten angiver sammenhængen mellem udsagn og den bagvedliggende faktor. Jo højere koefficient desto større sammenhæng. Koefficienten ligger mellem -1 og 1. En faktorvægt på under +/- 0.30 kan fortolkes som værende uden betydning.

Som det ses i tabellen ovenfor, er der i høj grad én bagvedliggende faktor, som forklarer ca. 63 procent af fællesvariationen i de tre intelligenstagstest.